

SZVOBODA DOMÁNSZKY GABRIELLA
AZ ESTERHÁZY KÉPTÁR
A MAGYAR FŐVÁROSBAN

ADALÉKOK A MAGYARORSZÁGI MŰVÉSZETI INTÉZMÉNYRENDSZER KIALAKULÁSÁHOZ

A NEMZETI MŰVÉSZET ÓHAJTÁSA

A XVIII. század végéig a Habsburg birodalomban a vizuális kultúra szakintézményei Bécsben koncentráálódtak. A császárvárosban ekkorra kialakult az az összefüggő rendszer, amely a képzőművészeti élet klasszikus alapjait képezi. Néhány évtized alatt magánkezdeményezésből nagy formátumú állami intézménnyé fejlődött a Vereinigte Akademie der bildenden Künste, a művészeti oktatás legkeletebbre fekvő állomása.¹ Az akadémia mint hivatalos fórum keretein belül 1774-től rendszeressé váltak az időszaki kortárs kiállítások, ahol a birodalom művészei – köztük a magyarok is – lehetőséget kaptak alkotásaik bemutatására.² Kiegészítette ezt a császári gyűjteményekből kialakított állandó képtár a Belvederében, amelyet 1781-ben II. József adott át a nyilvánosságnak.³ Mindezt körülvette a magángyűjtemények és műkereskedések hálózata. De a XVIII–XIX. század fordulója változásokat hozott. A napóleoni háborúk idején Európában megszületett a modern nemzeti gondolat, és talán egyetlen politikai eszme sem volt olyan eleven és közvetlen hatással a művészetre mint ez. A nagy múltú művészettel rendelkező népek romantikus hevülettel figyeltek fel sajátosságaira, ezek tudatos ápolása új törekvés a világművészetben. Az elmaradottabb országokban – így Magyarországon is – megkezdődik az önálló művészeti élet alapjainak lerakása, ami elsősorban a helyi intézményrendszer kialakítását jelenti. Ám a művészet meghonosítása e régióban összefonódott a nemzeti iskola kialakításának vágyával, és ez befolyásolta a gyűjteményfejlesztés irányát is.

Esterházy Pál herceg, 1865.
Akadémiai Album MTA Kézirattár
MS 10.463

Pesten – Bécs gátló törekvései ellenére – megindult a birodalom második centrumának kiépülése, és néhány évtized alatt kialakult egy modern világváros, ahol az ország kulturális élete összpontosult. E mozgalmyszerű folyamat része volt az Esterházy Képtár Bécsből a magyar fővárosba való áthelyezése, mert mint Ormós Zsigmond műkritikus, művészettörténész írta 1860-ban: „...Most már a múcsarnokok, múzeumok másodrendű fővárosokban is a szükséges kellékek közé tartoznak.”⁴ De az esztétikai értéket előtérbe helyező egyetemes képzőművészeti közgyűjtemény céltudatos kialakítását a gazdasági, jogi és politikai nehézségeken túl sajátos módon a nemzeti művészet megteremtésének vágya is háttérbe szorította. Ha nem kerül Magyarországra az Esterházy hercegek gyűjteménye, ma talán nem lenne olyan Szépművészeti Múzeumunk, amely Kelet-Közép-Európában egyedülálló anyaggal bír. A képtár megszerzéséért zajló küzdelem is inkább politikai mozgalom volt, a Béccsel folytatott rivalizálás egyik tényezője, semmint a szépség igénylése. Dolgozatomban azt a folyamatot vizsgálom, hogyan lett a képtár kiszakítva a császárvárosból, és hogyan illeszkedett Pest-Buda bontakozó művészeti életébe, hogyan járult hozzá a Bécshez képest százados késéssel kialakuló művészeti intézményrendszer teljessé tételéhez Pesten.

Itt kell feltenni a kérdést: Mit tartott a kor embere egy képtár funkciójának? Az akadémiai szellemű elvárások szerint egy képtár elsősorban a művészeti oktatás eszköze.⁵ A közönség ízlésének emelése ugyancsak feladata, de erre a kortárs kiállításokon bemutatott műalkotásokat is alkalmasnak vélték. Ám az 1840-es években rendszeressé váló tárlatok láttán az a nézet alakult ki, hogy csak a régi iskolák műveit lehet „...ízlésfinomító gyanánt tekinteni, tisztelni”.⁶ E gyakorlatias elvárások szellemekkel is kiegészültek, Keleti Gusztáv szerint – a felvilágosodás még ekkor is élő ideái értelmében – a műélvezet hatása egyenrangú a vallás jótékonyosságával, erkölcsnemesítő képességével, így az egész társadalom erkölcsi emelkedését szolgálja. Keleti úgy véli, hogy a kortárs művészet hanyatlik, mivel egy ideje túlságosan birtokba vette a tudomány, és elveszett a művészet ösztönös élvezetének képessége. Gottfried Semperre hivatkozva állítja, hogy a közönséget meg kell tanítani erre, és ez csak szoborcsarnokok és közképtárak által lehetséges.⁷ Csak a század végére bontakozik ki az utólérési komplexustól serkentett budapesti értelmiség előtt egy új felismerés: az egyetemes képtár a nemzeti reprezentáció eszköze, egy rangos gyűjtemény a világ előtt az ország fejlettségének, gazdagságának, műveltségének látványos bizonyítéka.⁸

A MAGYAR MŰVÉSZETI SZAKINTÉZMÉNYEK KIALAKULÁSA

Képzőművészeti intézményeink egymást feltételező rendszere – az akadémia, a kortárs kiállítás és az egyetemes képtár – magánérőből, közadakozásból jött létre, uralkodói támogatás nélkül – sőt ellenére –, mert „Jókora idő óta azon helyzetben van nemzetünk, hogy tudományos, művészeti s emberiségi intézeteinket önmagunk és mintegy alulról megalkotni kényszerülünk...”⁹ Elsőként a rendszeres kortárs kiállítások jelentek meg Pesten, amelyeket megszervezni ugyan lényegesen egyszerűbb volt, mint egy drágán működő, képzett szakembereket igénylő akadémiát, de azért a gyér hazai művészgárda ezt sem tudta felvállalni. A nemzeti intelligencia nagyszerű reformkori nemzedéke, néhány ifjú politikus, közéleti személyiség teremtette meg a 22 éves jogász, Trefort Ágoston – a későbbi híres kultuszminiszter – kezdeményezésére 1839-ben. 1840-ben rendezték meg az első pesti „műkitételt”, a müncheni Kunstverein mintájára megszervezett Pesti Műegylet keretein belül.¹⁰ Az évenként, majd havonta rendszeresen jelentkező műegyleti kiállításoktól számíthatjuk Magyarországon a képzőművészet polgárosodását, a nyilvános művészeti élet kezdetét. E tárlatok kizárólag élő, kortárs mestereket mutattak be, és mivel rövidesen az európai műegyleti hálózat részeként 30 külföldi műegylettel álltak cserekapcsolatban, ekkortól Pesten látható volt, mi a kommersziális képzőművészeti divat állása Európában.¹ Jóval később, 1871-ben született meg a magyar képzőművészeti felsőoktatás fóruma, a Mintarajztanoda (majd Képzőművészeti Főiskola). Ennek impozáns épülete és mellette az első Múcsarnok 1877-ben a Képzőművészeti Társulat tagjainak áldozatkészsé-

*Kubinyi Ágoston, 1865.
Akadémiai Album, MTA Kézirattár,
MS 10.463*

géből épült fel a Sugár úton. Bár a két esemény között direkt összefüggés nincs, ugyancsak 1871-ben vásárolták meg az Esterházy Képtárat, amivel az ország központi egyetemes képtára is megszületett. A magyar állami képtár – eltérően a nagy európai uralkodói alapítású közgyűjteményektől (Angliát kivéve) – magángyűjteményekből-adományokból fejlődött ki. Az adományokat kiegészítő állami vásárlásokra csak 1867 után került sor, így jelképesen az 1871-es dátumhoz köthetjük művészeti intézményeink kiteljesedését. Ekkortól érzékelhető az egyetemes művészet és a nemzeti művészet összefüggésének helyes irányba forduló felfogása, és ekkortól a magyar művésznövendék minden fórumot megtalált hazájában, amit egy sikeres művészpálya feltételének tartott a korszak.

AZ ÁLLAMI KÖZGYŰJTEMÉNY KIALAKULÁSÁNAK ELSŐ SZAKASZA

Az már a század elejétől nyilvánvaló volt, hogy „... a különféle magángyűjtemények, még ha nyilvánosak is, nem képesek sem a nemzeti, sem a társadalmi feladatok megoldását kellően elősegíteni, tehát közgyűjteményekre, mégpedig országos gyűjteményekre van szükség. A 19. század elején megkezdődött ... a nemzeti, főként a nemesi múlt hagyományainak feltárása, számbavétele. Gyűjteményeink ezután elsősorban hazai emlékekkel gyarapodtak, vagy kifejezetten ezek őrzésére hozták létre őket. ... A gyűjtemények feladata is megváltozott. Hagyományőrzés, kultúra mentés, a nemzeti öntudat megalapozása, a nemzet kulturális örökségének demonstrálása lett a fő feladatuk.”¹² A József nádor által 1808-ban megszervezett Nemzeti Múzeum¹³ pontosan a fenti szerepre volt szabva, a szélesebb látókörű gyűjtés nem merült fel. Az, hogy kizárólag a nemzeti vonatkozású emlékekre koncentrált, a kontinens múzeumai között egyedülálló volt.¹⁴ Mikor Széchenyi Ferenc gróf könyvtárát 1802-ben a nemzetnek ajándékozta, abba – amint az könyvtáraknál mindenkor szokásos volt – néhány festmény is tartozott, amelyek nem keltettek túl nagy érdeklődést. A Nemzeti Múzeum megalapítása után ezek ide kerültek mint a magyar állami képvagyom első darabjai. Számuk igen lassan növekedett, 1816-ban is csak 14 db volt.¹⁵ A magyar múzeumügy kezdetben erősen régészeti érdeklődésű, a műgyűjtemény a könyvtár, a régiségtár és a természetrajzi tárgyak mellett kapott helyet, ami már eleve határokat szabott minden igénynek, amely egy nagyobb szabású képtár kialakítását célozta volna.

gróf Desseffy Emil, 1865.
Akadémiai Album, MTA Kézirattár,
MS 10.463

Az első komolyabb gyarapodás a reformkor indulásakor az a híres eset, amikor a szegényes képállományt már szégyellte az ország, és 1825-ben, országgyűlési jóváhagyással, közadakozásból megrendelték id. Peter Krafft (1780–1856) Zrinyi kirohanása és I. Ferenc császár magyar királlyá koronázása című képeit. Valójában ezt sem „hazánkfia” kezdeményezte, a terv sugalmazója maga a palatinus volt.¹⁶ A képek hatalmasra sikeredtek, és elhelyezésük rengeteg problémát okozott a múzeum ideiglenes helyiségeiben, és ez az esetleges mozzanat készítette a tekintetes karokat és rendeket arra, hogy az 1832–36-os országgyűlésen félmilliót szavazzanak meg egy állandó múzeum építésére, ahová már tágas, szakmailag megfelelő képtártermek is kerülhettek.¹⁷

A képtár fejlődésének következő

lépése a Jankovich-gyűjtemény megvásárlása volt 1832-ben, amellyel kb. 60 db régi külföldi festmény is került a múzeumba. Majd 1836-ban Pyrker János László egri érsek ajándékozta a nemzetnek 192 darabból álló, főleg velencei pátriárka korában, 1820–27 között vásárolt képtárát. Ezek – mint ismeretes – elsősorban a régi olasz iskola művei voltak, köztük néhány tájképpel, az Itáliában alkotó, európai hírnévre szert tett Markó Károlytól (1791–1860).¹⁸ Vagyis az eredeti programtól eltérve, az idők során javarészt külföldi iskolák produktumai kerültek a múzeumba, így az egyetlen magyar közgyűjtemény különös együttessé alakult. Amint azt Louis Viardot francia utazó találónan megállapította, egyesítette magában a „British Museum és a National Gallery” funkcióját.¹⁹

Amikor 1843-ban a nádor Kubinyi Ágostont nevezte ki a Nemzeti Múzeum igazgatójává,²⁰ az egyébként természettudományos érdeklődésű jogász nagy eréllyel fogott a képzőművészeti rész tudatos fejlesztéséhez. Az újonnan elkészült múzeumépületbe (az épület hivatalos megnyitása előtt) a Pyrker Képtárát szállíttatta be elsőként Egerből 1844. július 19-én, és a várva várt anyagot ideiglenes felállításban azonnal a szakértők rendelkezésére bocsátotta. „Ez volt az első, az ország szívében a festők és a közönség elé került valódi értékkel bíró, ízlést fejlesztő gyűjtemény.”²¹ Am e lépéssel láthatóvá vált, hogy az eddig főleg önkéntes adakozásból, koncepció nélkül összegyűlt múzeumi képtár javarészt idegen műveket tartalmaz. Ez megdöbbentette a pesti közvéleményt, és híába rendelkezett a kollekciónak magas kvalitással, sokak számára elfogadhatatlan volt. Ismét leszögezték tehát, az intézmény „...legelső feladata: nemzeti irányban hatni.”²² Ez készítette Kubinyit koncepciózus gyűjteményfejlesztő lépésére, amikor társadalmi mozgalmat indított a Nemzeti Képcsarnok megalakítására és támogatására, ahol kizárólag magyar mesterek alkotásait kívánták elhelyezni.

*Ormós Zsigmond, 1865.
Akadémiai Album, MTA Kézirattár,
MS 10.463*

Ezzel Kubinyi karakteresen elválasztotta a múzeum szépművészeti gyűjteményének két fő ágát, a bel- és külföldi anyagot, így tudományos távlatot adott a további fejlődésnek.

A szabadságharc idején újabb nagy értékű – ismét egyetemes érdekességű – gyarapodás történt. 1848 novemberében a Kossuth vezette pénzügy-minisztérium felszólította Kubinyi Ágostont, hogy vizsgáljon meg egy, a Budavári Palota nádori gyűjteményéhez tartozó, kallódó képkollekciót. A festmények eredetileg a bécsi császári gyűjteményből származtak, amelyet kiegészítettek József nádor vásárlásai. A 76 db, a modern kutatók szerint rendkívül értékes, régi külföldi mesterektől származó alkotás a múzeumigazgató véleménye alapján a Nemzeti Múzeumba került.²³ Ezzel az intézkedéssel a magyar közgyűjtemény-fejlesztés első, spontán korszaka lezárult.

A múzeumban az abszolutizmus idején sokasodtak a bajok, amelyet néhány ad hoc intézkedés, csekély császári adomány nem oldhatott meg. Az áldatlan személyzeti és anyagi helyzet feltételezésünk szerint mindenképpen közrejátszott abban, hogy 1855–56-ban a magyar múzeumügy egy rendkívüli lehetőséget szalasztott el. Ekkor került árverezésre a Budavári Palota további képanyaga.²⁴ Az 1849 óta gondviselés nélkül maradt több mint 600 darabos egyetemes képgyűjtemény kválitás tekintetében – császári gyűjtemény lévén – rendkívül magas színvonalú volt, és a régi mesterek mellett számos külföldi kortárs képet, valamint magyar alkotást is tartalmazott. Kétségkívül igen szerencsétlen időben történt a hirtelen elidegenítés, minden komoly szakember, aki értett volna a művekhez, emigrációban, börtönben volt vagy visszavonultan élt. De a fő ok talán az, hogy a nemzeti művészetén túl még mindig nem figyeltek igazán másra.

AZ ESTERHÁZY KÉPTÁR ÁTHELYEZÉSÉNEK ELŐZMÉNYEI

Az Esterházy Képtárról mint a magyar műkincsállomány részéről elsőként Kazinczy Ferenc tesz említést 1812-ben, a sajtóban megjelent rövid, de alapvető írásában (a képtár első, Fischer által összeállított laxenburgi katalógusának megjelenésével egy időben). A világi alkotások tárgyalását Kazinczy így kezdi. „1.) Herczeg Eszterháznak gazdag Galleriáját: a' ki Bétsbe felmegyen és a' Mesterséget szereti, vétkezik, ha tekintetbe nem veszi.”²⁵ A Képtár elhelyezésének kérdése a mes-

tert nem foglalkoztatta, természetes volt számára, hogy a gyűjteményt – rangjához illően – a birodalom fővárosában tartja tulajdonosa.

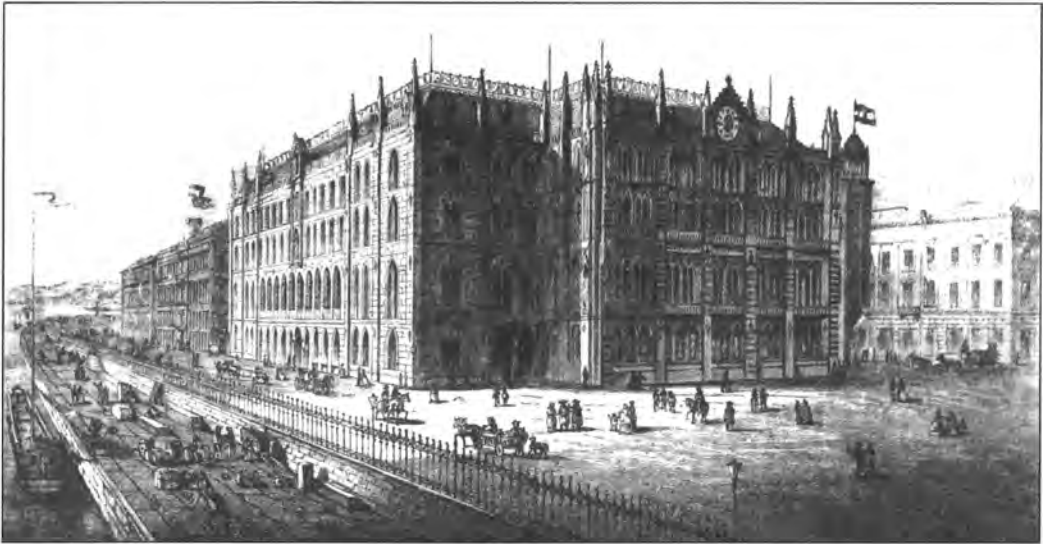
Azzal a vélekedéssel, hogy a képtár Pesten is lehetne, 1817-ben találkozni először. A *Tudományos Gyűjtemény*ben jelent meg ekkor egy cikk az Esterházy-galériáról, amely így végződik: „Kár, hogy Hazánk, Pest városa nem dicsekedhetik ezen dicső Intézettel! – Ó Herczegsége nevének halhatatlanítására!”²⁶ A növekvő figyelem bizonyítéka, hogy a pesti sajtó hírül adja a képtár katalógusának újabb és újabb megjelenését. A megpendített gondolat, úgy tűnik, tovább rezeg. Balkay Pál festő írja 1819-ben: „Esterházy Miklós Herczegnek ritka szépségű s gazdagságú Kép Gyűjteménye van, de fájdalom, nem Hazánkban, Béts városában olly helyen tartja, ahol különben sints semmi szűke a remek kép darabok látásának, és a tsinos mesterség ebbéli előmenetelének.”²⁷ Rothkrepf (Mátrai) Gábor lapjában, a *Regélő*ben 1836-ban olvasni először a hazai közönségnek szánt tájékoztatót a képtár darabjairól, művészneveket is felsorolva, de áthelyezéséről nem esik szó.²⁸

Az első konkrét kérés akkor jelentkezik, amikor az 1832–36-os országgyűlés záróakkordjaként erőteljesen a magyar kultúra felé fordul a rendek figyelme. Zala megye²⁹ 1836 szeptemberében „azzal a kérelemmel fordult Eszterházy Pál herceghez, hogy bécsi Képtárát Pestre helyeztesse s a családi tulajdonjog fenntartásával a Nemzeti Múzeummal egyesítse.” De Pál herceg úgy ítélte meg, hogy „... a majorátus részéről az elgondolt múzeum felállításánál, hasonlóképpen más főrangúakhoz, úgylis többoldalú hozzájárulás történt...”, ezért az aktuális kérést elutasította, és azt a parancsot adta, hogy ha ez a tárgy még egyszer a nyilvánosság előtt szóba kerül, „hallgatással mellőzendő.”³⁰ Ez a döntés kétségtől nem végleges elutasítás. Ugyanis az átadásnak jogi akadályai is voltak. Az apa, Miklós herceg és a fiú, Pál herceg között 1816. ápr. 10-én Londonban kötött szerződés értelmében a képtár, a rézmetszet- és a kéziratgyűjtemény, az ásványgyűjtemény és a könyvtár átadottak a majorátusnak (azaz a hitbizomány-nak),³¹ ez pedig kötésekkel járt.

1840-ben a pesti művészeti élet zsendülőben van, köszönhetően a meginduló nyilvános tárlatoknak. Novák Dániel akadémiai végzettségű „műtész” az 1840-es évek elején Bécsben látva a mintegy 800 „választott darabból” álló Galériát, így nyilatkozik: „E műszám pontig elegendő volna egy nemzeti képtár megalapítására Pesten, ahonnan azután tudományos műveltségű idegen utazók is megelégedve lépnének ki.”³² E kiváló képzettségű szakember érdeklődési körében nagy szerepet kapott az egyetemes művészet, amivel akkoriban Ma-

Henszlmann Imre, 1870 k.
Ellinger Ede és testvére
m. kir. fényképészek.
MTA Fotótár MS 10.206/52

*Henszlmann terve az Akadémia homlokzatához, 1860.
 Illusztráció a Vasárnapi Újságból MTA Fotótár D. 3671*

*Stüler terve az Akadémia homlokzatához, 1860.
 Illusztráció a Vasárnapi Újságból MTA Fotótár D. 3670*

gyarországon még csak néhány műkedvelő foglalkozott mélyebben. Tragédiába torkollt pályafutása igazolja azt a vélelmet, hogy még nem jött el az idő Pesten arra, hogy az egyetemes művészetet önmagáért igényelje a közönség. Szűklátókörűség és provincializmus társult a nemzeti művészet serkentése mellé, a progresszív politikai célok paradox módon ártottak a művészeti élet teljességének.

Más szempontot vet fel Gorove István 1841-ben. Ekkoriban a bécsi akadémiára jelentkezők, vagyis a művészpályára igyekvők száma számottevően megnövekszik. Gorove az Esterházy Képtárat végigjárva a *Pesti Hírlapban* megjelent cikkében sajnálkozik, hogy a magyar tehetségek csak

akkor léphetnek túl a középszerűségeen, ha módjuk van utazni, mert a hazában nem látnak igazi műalkotásokat. „...mint hazafi, fájdalmas kebellet hagytam el e képtárt. Vagy talán nem bírt volna hazánk eddigelé illő helyet nyújtani e gazdag, e régi gyűjteménynek?” – teszi fel a kérdést. Hát nem. A hatalmas, világszínvonalú együttes működtetéséhez nagy anyagi erő, megfelelő szakembergárda és megfelelő hely kellett volna, ennek biztosítását pedig senki sem érezte feladatának. Pedig Kosuth Lajos szerkesztői megjegyzése a lapszélén azt tanúsítja, hogy a herceg gyűjteményére már ekkor úgy tekintenek, mint nemzeti tulajdonra: „Ugy hisszük Gorove úr ez ohajtásban a nemzet ohajtását mondta ki, és a nemes herceg, kiről szó vagyon, sokkal inkább hazafi, mintsem a nemzet ohajtását a Themse partján is meg nem értené. – Bécsnek számos műgyűjteményei egy kis csorbácskát könnyen elbírnak, Pestnek még csak egy illy képtára sincs. – De lesz, nem lehet nem remélnünk, hogy újon épülő museumunknak lesz egy szép osztálya melyet az »Eszterházy Képtár«-nak nevezendünk: vagy a' mihez még egy más ohajtás is csatlakozik – lesz Pesten egy Eszterházy palota, 's annak egyik ágában a' bécsi képtár a' hercegi házigazda liberalitása által a magyar hon élvezetének megnyissa.”³³ Erre nézve a Gorove-cikk még egy fontos adalékot tartalmaz. „...van mód benne (az áthelyezésnek), mondják e' hatalmas hazafinak nyilatkozása szerint talán remélnünk nem tilos.” Tehát az 1836-os elutasítás után a herceg nyilvánosan az országnak ígérte gyűjteményét, amire a Pyrker-kollekció 1844-es pesti megjelenése kapcsán ismét célozgatnak. Vahot Imre úgy értesült, „...Halljuk, hogy Eszterházy herceg is a nemzeti múzeumnak ajándékozandja bécsi képtárát...”³⁴ Kubinyi Ágoston ekkor „... nádori engedéllyel” Pál herceghez fordult, és gyűjteménye egy részének átengedését kérte a múzeumnak.³⁵ De a herceg számára a Nemzeti Múzeum zilált viszonyai nem voltak megnyugtatóak a nagy értékű kollekció kezelésére, így ismételten elhárította a kérést.

1846-ban, a Pyrker Képtár hivatalos-ünnepélyes megnyitója alkalmával az *Életképek* felveti: „E gyűjtemény (a Pyrker-féle) egy szebb és nagyobb, a' nemzeti méltóságához minden tekintetben illő képtárnak ... derék magva 's alapja... De lehetetlen egyszersmind egy sóhajt nem áldozni azon már több ízben sikertelenül kijelentett forró vágynak: vajha a' dús Eszterházy képtár Bécs falai közül azon magyar haza keblére ültetették át, mely a' herceg magas nemzetiségének eszközöket adott illy nagyobb műkincs gyűjtésére!” E kitélt megmagyarázza, miért tekint a nemzet jogos tulajdonaként a kincsekre. A cikkíró utal arra is, hogy a pesti jogászok szívesen segítenének az áthelyezés jogi akadályainak elhárításában.³⁶ Rövidesen egy ijedten sejtelmes célzást olvashatunk egy bizonyos főúri képtárról, amely a „csödtömegeből kiszakasztva” a Nemzeti Múzeumba fog kerülni, mivel e gyűjtemény már évek óta a múzeumnak volt szentelve, így másnak arra többé igénye nem lehet!³⁷ Az ijedség indoka talán, hogy a hercegi család anyagi helyzetének megingása a hatalmas értéket képviselő fejedelmi gyűjteményt is veszélybe sodorta. De sem hivatalos intézkedés, sem magánkezdeményezés nem történik az áthelyezés feltételeinek megteremtésére.³⁸ Kétségtelen, hogy e téren teljesen a herceg hazafiúi áldozatkészségére számít az ország, és ez nem is alaptalan. A birodalom területéről Prága esetét kell itt felemlíteni, amelyre évtizedekig hivatkoznak a magyar publicisták. A cseh főurak már 1796-ban megalakították a „Privatgesellschaft patriotischen Kunstfreunde” nevű egyesületet, amely sok évtizeden át működött. Az egyesület egy jelentős egyetemes képtárat állított fel magánadományokból, és megnyitotta a közönségnek. Céljuk is figyelemre méltó volt: az ízlésfejlesztésen túl meg akarták akadályozni, hogy az értékes művek elhagyják Csehországot. A képtár a prágai Czernin-palotában kapott hat termet.³⁹

A reformkori felemlgetés után az ügy elcsúszott, de Kubinyi nem tett le a hercegi képtár megszerzéséről. Tudatában volt annak, hogy a múzeumi képanyag összetettségét meg kell őrizni a Nemzeti Képcsarnok dominanciájával szemben. Esterházyval való kapcsolatát folyamatosan ápolta,⁴⁰ felkérésére a herceg közreműködött a Nemzeti Képcsarnokra való gyűjtés megszervezésében is, és maga is adományozott egy kisebb összeget.⁴¹ Ismeretesek Kubinyi fáradozásai a múzeum magyar portréanyagának fejlesztésében – Miller Ferdinánd egykori „Pantheon”-tervezetének jegyében –, amivel a legnehezebb időkben sem hagyott fel. 1850-ben a herceghez fordult,

báró Eötvös József, 1865.
Akadémiai Album, MTA Kéziratár,
MS 10.463

üljön modellt egy itt elhelyezendő arcképhez. A nagyúr ekkor még nem állt kötélnek, viszont küldött a múzeumnak egy Kupeczky-művet, így ez az első festmény, amit átengedett magyar köztulajdonba.⁴² Életnagyságú portréja később, 1852-ben készült el, Kubinyi a Bécsben kiemelkedően sikeres – és kiemelkedően magas árért dolgozó – Borsos Józsefet (1821–1883) bízta meg az elkészítéssel, akitől már rég szeretett volna egy művet a múzeum számára.⁴³ Ugyanakkor finoman felhívta a herceg figyelmét a festőnek az 1851-es pesti műegyleti tárlatban nagy sikert aratott Báléj utáni reggel című képére, amit az meg is vásárolt, és elhelyezett képtárában, így mindkét mű később magyar köztulajdonba került.⁴⁴

A KÉPTÁR ÁTHELYEZÉSE

Az Esterházy Képtár ügye csak az 1860-as évek elején került ismét az érdeklődés homlokterébe, és érdekes módon egyszerre indult az a két párhuzamos mozgalom, amely végül egyesülve, az anyag Pestre helyezését eredményezte.

A viszonyok enyhülésével számos akció formálódott a kulturális életben, amelyeket átszöött a politika. „Az önkényuralom időszaka alatt a pesti Akadémia félillegálisban működött, jogi státusa rendezetlen volt. 1858-ban azon az áron sikerült legalitáshoz jutnia, hogy az Akadémia testülete elfogadta a rá nézve rendkívül sérelmes állami felügyeletet.”⁴⁵ A tízévi pangás után újjászületett testület mint az egyetlen hivatalosan is működő magyar közintézmény hirtelen erőteljes közéleti szerepet vállalt fel. Az Akadémia új elnöke 1855-től gróf Dessewffy Emil, kitűnő gazdasági szakember birtokainak irányításában megszerzett szervezői tapasztalataira támaszkodva először is a sanyarú pénzügyi helyzetet igyekezett rendezni. Célja az volt, hogy az Akadémia minél előbb saját házába kerüljön, és mivel állami dotációra remény sem lehetett, ezért 1860-ban országos gyűjtést kezdeményezett „Hajlékot a tudománynak!” jelszóval. Dessewffy „...megragadta a legkedvezőbb időpontot, a nemzeti lelkesülés idejét, midőn magyar öltönyben járt, s a Hymnust és Szózatot énekelte mindenki, midőn a nemzetellenes hatás erőlyes ellenhatást szült a szíve mélyeig sértett nemzet részéről, s e lelkiület minden alkalommal fényes és elragadó jelenségekben nyilatkozott.”⁴⁶ A felhívást nagy lelkesedés fogadta, azonnal

Pulszky Ferenc
MTA Fotótár, D. 3427

megindult az adakozás, és egy bő év alatt több mint 600000 ft jött össze.⁴⁷

Ugyanekkor egy másik megmozdulás is útnak indult, hasonlóan hazafias, jótékony céllal. Nagy gond volt, hogy a Nemzeti Múzeum terméi még mindig nem nyertek méltó berendezést. Lelkesült honleányok már egy ideje gyűjtöttek rá, de ez kevésnek ígérkezett. Kubinyi Ágoston ekkor egy nagyszabású indítvánnyal lépett fel. Országos hatókörű, általános kiállítás rendezését javasolta, magánemberek tulajdonába tartozó régiségekből.⁴⁸ Mint közli, az ötletet a néhány évvel korábban Brüsszelben megrendezett hasonló tárlat sikere adta, amely 35 000 frank tiszta jövedelmet hozott. Ekkor bukkan fel az első komolyabb hír az Esterházy gyűjtemények Magyarországon való reprezentatív bemutatásáról: „Hogy milyen nagyszerű lesz a

kiállítás, az már abból is látszik, hogy herceg Eszterházy Pál már beleegyezett, hogy fraknói várából, hol roppant kincs van összehalmozva, a kiállításra alkalmas tárgyak mind ide hozassanak, valamint egész bécsi képtára, mely körülbelül háromszor olyan nagy mint pesti képtárunk és mind jeles művekből áll, ezen kiállításon mutattassék be először a budapesti közönségnek...”⁴⁹ A grandiózus terv megvalósítása – a magyar műkincsállomány örök kárára – képtelenség volt, de nem tartom kizártnak, hogy az egész ötletet valójában az Esterházy Képtár megmozdítása érdekében vetették fel. Az első tanácskozás gróf Károlyi György pesti palotájában történt, ahol bevezetőül már kész tényként közölték Esterházy felajánlását, és még az ülésen írásbeli köszönetet intéztek hozzá.⁵⁰

Bár a gyűjtemény ekkor már nem volt része a hitbizománynak,⁵¹ a vele kapcsolatos események mégis összefüggenek a család helyzetével. Pál herceget ez időben birtokainak deficitje ráébresztette, hogy kénytelen lesz egyesektől megválni, amit komoly presztízsvesztésként élt meg. A megoldás kimunkálására életre hívott Festetich-bizottság birtokeladási javaslatához a császár is hozzájárult, és feltűnő, hogy mindez időben egybeesik a képtár áthelyezésére vonatkozó döntéssel. A nagyr számára nevének mecénásként való örök időkre szóló megörökítése – a nagy példakép, Medici herceg mintájára – minden bizonnyal kárpótlást jelentett. Tettéért magyar hazafiságát magasztalják, de Palkovics Károly a nemsokára zár alá került hercegi javak zárgondnoka leírja a tudomásul nem vett valót: „Midőn herceg Esterházy Pál őfőméltósága nevezetes képtárát az Akadémia palotájában leendő felállítás és őriztetés mellett a művészetnek és közéletnek átengedé, nem annyira hazafiui kötelességet, mint inkább magas nevéhez illő nagylelkűséget gyakorlott.”⁵²

Pál herceg döntése, amely évtizedek óta váratott magára, ekkor mégis váratlannak tűnik.⁵³ A már idézett francia utazónál találunk egy idevágó utalást. Részletekbe menően ismerteti a Pyrker Képtárat, amiről nincs nagy véleménnyel, és együttérzően így sóhajt fel: „Ó hogyha az Eszterházy hercegek, akik magyar származásúak, valamikor szét tudnák törni azokat a bilincseket, amelyekkel az idegeníthetetlen majorátus minden nagylelkűséget lenyűgöz, s hazájuk fővárosának ajándékozhatnák azt a nagyszerű képgyűjteményt, mely most bécsi palotájukat díszíti! Akkor Pest igazán eldicelkedhetnék azzal, hogy van szépművészeti múzeuma – képtára!”⁵⁴ Útikönyve 1860-ban jelent meg, ő tehát mindenképpen korábban járt Pesten, megjegyzése arra utal, hogy a háttérben már folytak tárgyalások, amiről nincsenek adataink. A francia útikönyv közlésének egyéb haszna is volt. A mű a nyugati utazók számára jelent meg, így mintegy nemzetközi nyilvánosságot kapott a probléma.

Ormós Zsigmond, aki ezt megelőzően Európa leghíresebb képtárait tanulmányozta, a hír közzététele után azonnal Bécsbe utazott, alaposabban megismerni az anyagot. Kubinyi mint múzeumigazgató hivatalosan beajánlotta a herceghez, aki kegyesen megadta az engedélyt a tudósnak a galéria korlátlan látogatására, sőt maga kívánta a gyűjtemény történelmi adatairól tájékoztatni, mivel közlése szerint a művek nagy részét nem atyja, Esterházy Miklós, hanem ő maga (Pál herceg) vásárolta.⁵⁵ Ormós ezután a *Pesti Napló*-beli állandó rovatában heteken át a galériát ismerteti, mert véleménye szerint a külföldi szakirodalom (Franz Kugler, Ernst Förster és több más műíró) eddig elhanyagolta azt, és a hazai közönség valójában nem is ismeri. „...Ezen mellőzözen kívül több más balviszontagságai is voltak a műgyűjteménynek Bécsben, és mondhatjuk, a magyar főúr értékes műgyűjteménye honfikezek hű ápolására s részvételére nem talált idegenek közt”. Ormós e megjegyzése Joseph Altenkopf, a metszetgyűjtemény 1855-ben kinevezett kustosának nagy értékű lopására utal.⁵⁶

Májusban Ormós a tulajdonos kérésére szenzációs bejelentést tesz: mind Pál herceg, mind Miklós fia „...elhatározták, a galleriát Bécsből egészen és végkép Budára levinni, mihelyt az annak befogadására szükséges helyiségek ottani palotájában elkészítve leendnek és különösen a firenzei Uffizi-palota tribune-terme mintájára, a galleria jeles darabjait Budán, a föleptől (mennyezet) beható világítás mellett rendeztetendi.”⁵⁷ Az egyik budai palota átalakítása csak egy múltó ötlet volt a herceg részéről, és rövidesen Kubinyihoz fordult azzal a kérdéssel, hogyan lehetne családi képtára számára Pesten végleges helyiségről gondoskodni.⁵⁸

A hétről hétre fokozódó jelentőségű bejelentések a közvéleményt egyre jobban ráhangolták

Trefort Ágoston, 1865.

*Akadémiai Album, MTA Kézirattár,
MS 10.463*

az ügyre, és nem kizárt, hogy ez az eljárás szándékos volt. Feltehetőleg az uralkodót kívánták kényszerítő helyzetbe hozni, a jóváhagyás érdekében. Az érdeklődés tovább nőtt, amikor Esterházy júniusban úgy döntött, hogy a kismartoni, az eszterházi és egyéb váraiban levő családi régiségeket is bemutatja a rendezvényen. A sajtó leginkább a magyar történelmi tárgyakat emeli ki: „...a herceg birtokában négy kép van, melyek a vezekényi ütközetet ábrázolják, továbbá bírja az ott elesett négy Eszterházy arcképet, fegyvereit.”

Ornós ekkor megenged magának egy kis intermezzót. A nemzeties érzelmek tetőpontján nyilvánosan felvetette az állami tulajdonú egyetemes közgyűjtemény fejlesztésének kérdését: „... Vásárolni kellene, most még elég értékes műtárgyakat lehetne venni külföldön. Így cselekszik a nürnbergi German muzeum, [Germanisches Nationalmuseum] melyet nemrég alakítottak, és megbízott emberei folytonosan vásárolnak. Ne késlekedjünk, mert az orosz és angol műbarátok mindent megvesznek.”⁵⁹ De a pestieknek egyelőre eszük ágában sincs ilyesmire költeni. Mindenki inkább azon van, hogy sikerüljön Bécset egy magyar eredetű nevezetességétől megfosztani – mely gesztus akár precedenst is teremthet.

Időközben az Akadémia palotájára szervezett gyűjtés is folyik. 1860 tavaszán a Párizsban dolgozó Henszlmann Imre (1813–1888) az Akadémiáról 1853-ban felsőbb utasításra kizárt régész-művészettörténész Toldy Ferencnek, az Akadémia titkárának írott levelében azt javasolta, hogy a francia akadémia újonnan épült részeit vegyék mintának a majdani pesti palotához, és annak tanulságain okulva tervezzék jobbat. „...én szívesen és legnagyobb készséggel a rajzok elkészítését [másolatokat a párizsi tudományos akadémia Louis Hyppolyte Lebas (1782–1867) által készített eredeti terveiről] magamra vállalom... júliusban aztán haza érkez-

vén feljándandom szolgálatomat az építési bizottnáynak, tudván, miképp egy jó csőd-hirdetés [pályázat] kidolgozása sok munkába és fejtörésbe kerül.”⁶⁰ Vagyis Henszlmann az első pillanattól azon igyekezett, hogy része legyen az építkezésben. E téren számottevő külföldi sikerei voltak,⁶¹ de konkrét megbízást nem kapott. Közel egy évtizeden át foglalkozott Angliában és Franciaországban a gótikus építészettel és a gótika arányrendszerével, és kutatási eredményeit egy háromrészes könyvben készült publikálni. Miután művének első kötete Párizsban III. Napóleon támogatásával megjelent, augusztusban meg is érkezett Pestre. A hazatérő tudóst az Akadémia vezetősége, a kollegák, sőt az egész közvélemény nagy tisztelettel fogadta mint a magyar szellem külföldön elismerést

Keleti Gusztáv, 1865.

*Akadémiái Album, MTA Kézirattár,
MS 10.463*

Esterházy herceg megdicsőülése. Rézmetszet, PULSZKY-TSCHUDI, 1883.

szerzett első gárdájának egyik vezéregyéniségét. Henszlmann joggal feltételezte, hogy hazájában az ő küldetése lesz a kiemelt jelentőségű épület megvalósítása, továbbá teljesen érthető tudósi hozzáállás, hogy a gótika általa felfedezni vélt arányrendszerét szerette volna a gyakorlatban is kipróbálni. Kétségtelenül elsősorban nevének megörökítésére vágyott, de legyünk realisták – a megbízás jelentős összegű honoráriuma anyagi helyzetét is rendezte volna.⁶²

Felajánlása Pesten kapóra jött, Dessewffy gróf fáradozásai és a főváros áldozatkészségének következtében ekkoriban eldőlt az Akadémia telkének kérdése, és az Igazgató Tanács örömmel elfogadta a tudós jelentkezését, és felkérte az építési program összeállítására, valamint az Építési Bizottság szakmai támogatására.⁶³ Szeptemberben Henszlmann már részt vett az Építési Bizottság ülésein és végigjárta az illető osztályokat igényeik megismerése céljából. Október első napjaiban állt a bizottság elé, de nem a kész programot, hanem neogót stílusú vázlatrajzokat mutatott be a homlokzatról. (Ezeket október 10-én az Igazgató Tanács is megtekintette). A program október végére készült el.⁶⁴ Témánk szempontjából döntő jelentőségű tény, hogy a programban már helyet kap az Esterházy-kép- és -metszettár. (A teljes, eredeti programot a következő év tavaszán közzétette a sajtó, amihez képest időközben több változás történt, pl. a képtárat a második emeletre helyezték.)⁶⁵ A nagyszabású magyar történelmi kiállítás terve három hónap alatt hamvába holt,⁶⁶ de a herceg már nem akart az áthelyezés gondolatával felhagyni. Ám gond volt, hogy a magyar főváros továbbra sem rendelkezett a képtár szükségleteinek megfelelő épülettel. Ekkor nyílt módja az elnöknek arra, hogy az Akadémiának megszerezze a herceg kincseit, felajánlva, hogy egy emelettel megtoldják a székházat, ha a gyűjtemény oda kerül. Pál herceg az ajánlatot elfogadta, így a képtár sorsa 1860 őszén eldőlt, bár ezt még hónapokig nem hozták nyilvánosságra.

A kép eredeti aláírása: Murillo: Mária a gyermek Jézussal ki három térítőnek kenyeret nyújt. Az Eszter-házy Képtár eredetijének közvetlen fényképi másolata. Fényképezte: Simonyi A. KELETI, 1871, 213. old.

Az eszmének, hogy a Képtárat az akadémia épületében helyezték el, Tóth Lőrinc szerint Henszlmann volt a „megpendítője”,⁶⁷ más vélemények szerint viszont Dessewffy. Mindkét állítás mellett hozhatók fel érvek, de egykorú, írásos bizonyítékot eddig senki sem lelt. Henszlmann mellett szól, hogy ő korábban, az építkezéstől függetlenül javasolta, hogy az Akadémia három szakosztályát francia példára bővítsék ki egy szépművészeti szekcióval,⁶⁸ a képtár ide kerülése tehát összevágott elképzeléseivel. Emil gróf viszont közvetlen kapcsolatban volt a családdal, és akár egy társasági összejövetel során is szóba jöhetett a javaslat, és amint írják, az ő „meggyőző rábeszélése” hatott a hercegre.⁶⁹

A gyűjtemény középületben való

elhelyezése minőségi változást jelentett, az áthelyezés magánügyből országos ügygé vált, és minden érintett számára remek megoldás volt. A herceg, 1853 óta az Akadémia választott igazgatósági tagja méltó, rangban hozzá illő környezetben öröközhette meg nevét. A képtár kiszélesítette az Akadémia addig elsődlegesen nyelvi orientációjú működését, és ekkortól „...nemcsak hivatal és könyvtár, hanem múzeum is egyben.”⁷⁰ Továbbá Dessewffy arra is számított, hogy a székház jövedelmeit egy támogató által fenntartott kivételes látnivaló (elvben) szaporítani fogja. A főváros és az ország pedig a művészeti élet meghatározó alap-intézményével gazdagodott.

A program elkészülte után a tervezésre – mint ismeretes – zártkörű pályázat keretében az Építési Bizottság (gróf Károlyi György, Dessewffy és báró Eötvös József) a bécsi Heinrich Ferstelt (1812–1883), Ybl Miklóst (1813–1891) és Henszlmann Imrét hívta meg. Szakirányú végzettség hiányában Henszlmannak kikötötték, hogy gyakorló építészeket vegyen maga mellé.⁷¹ A határidő feszített volt – a következő év február 15. –, mivel az építkezést már márciusban el akarták kezdeni.

Az első számú jelölt mindenképpen Henszlmann volt, ám közbejött a képtár ügye. A régész a gótika elkötelezettje volt, és ez nem vágott össze a gyűjtemény jellegével. Nem tartom feladatomban itt kitérni a tervezett székház stílusa körül zajló híres vitára, csak arra utalnék, amihez a képtárnak köze volt.⁷²

Henszlmann már az előzetes tárgyalások során tisztába jött azzal, hogy egy neogót terv problémákat fog okozni (amit vázlatrajzai láttán közöltek is vele). Ezért igyekezett úgy előkészíteni a helyzetet, hogy elfogadják az életművét meghatározó stílust. Kemény Mária figyelt fel Henszlmann tervén a tetőforma reneszánsz-barokk jellegére, a gótikus kompozíción belül, amit a mester a kép-

A kép eredeti aláírása: Raffael Santi:

Madonna gyermekével és

Ker. Szt. Jánossal.

Rézmetszetű illusztráció,

PULSZKY-TSCHUDI, 1883, 25. old.

tár részére tervezett üvegtetős, felülvilágító szerkezeteknél alkalmazott.⁷³ Ez minden bizonnyal a hercegnek tett engedmény volt. Továbbá a rendelkezésre álló rövid időben Henszlmann széles körű propagandevékenységet fejtett ki, hogy elnyerje a közvélemény kényszerítő támogatását. Előadásokat tartott az Akadémián az építészeti stílusokról, ahol kiemelve ismertette a gótikát,⁷⁴ valamint közzétette nézeteit afelől, milyen is legyen az épület.⁷⁵ Egy kiemelt jelentőségű tudóscsoport, az akadémiai tagság és az ellenzéki sajtó mindvégig mellette állt, de illúzió lenne azt feltételezni, hogy a gótika kedveltsége vagy a terv kvalitásai miatt. Egyszerűen azért, mert szerették volna, ha magyar ember kapja a rangos feladatot. De a herceg a kezdetektől ott állt a háttérben,

és mint már Ormósnak említette, a firenzei Uffizit tekintette példának, kizárt, hogy egy gótikus épületet elfogadott volna. A küzdelem végső soron közte és Henszlmann között zajlott, de úgy, hogy a tudós nem tudott arról, hogy semmi esélye sincs. Mivel nyílt diktátumról Esterházy részéről szó sem lehetett, Henszlmann presztízse pedig kizárta az egyenes visszautasítást, kényes helyzet alakult ki. 1840 óta a művészet terén a nemzetiesség kérdése mint központi érték kategória uralkodott a közönség előtt, az épület stílusáról folyó vitát is ebbe az irányba terelték. Igen tanulságos megfigyelni, hogyan polarizálódnak a táborok „kozmpolita” és „nemzeti” elkötelezettség szerint, és hogyan töltődik fel az esztétikai indíttatású polémia ideológiával, sőt napi politikával. A vitában más problémák is manifesztálódnak, így az Akadémia arisztokrata vezetése és a polgári tagság hegemoniaharca. A vita a teljes nyilvánosság előtt, a pesti sajtóban folyt, így nagy haszonnal járt a magyar művészettörténeti szaknyelv fejlődésére nézve.

A határidőre elkészült tervek 1861. febr. 24-én Henszlmann, Ferstel és a fel nem kért, de a tehetős és ambiciózus ifjú Szkalnitszky Antaltól (1836–1878) az Akadémián egyetlen napig ki voltak állítva, és ekkor számosan megtekintették, az adakozókat érdekelte, mire adták pénzüket.⁷⁶ Másnap, a február 25-i teljes ülésen Tóth Lőrinc pénztárnok az Akadémia tagságának hivatalosan bejelentette, hogy az Esterházy képgyűjteményt, „...mely eddig Bécsnek egyik művészi nevezetessége volt...” tulajdonosa a leendő akadémiai palota képcsarnokának engedi át tartós letétként. Ezért a palota terveit neki is bemutatják, hogy a képtár termeiről véleményt mondhasson. Nem pusztán udvariasság ez. Az épület fele a gyűjtemény számára készült, az alapterületet 620 nm-rel megnagyobbították, ami jelentős költségnövekedést eredményezett, nem kockáztathatták Pál herceg esetleges visszalépését.

A kép eredeti aláírása: Crivelli: Szűz Mária a trónon. Az Esterházy Képtár eredetijének közvetlen fényképi másolata. Fényképezte: Simonyi A. KELETI, 1871, 26/27. old.

A *Sürgöny* című hivatalos lap már korábban kiszivárogtatta, hogy a gót stílus a döntésre hivatottak előtt nem aratott sikert,⁷⁷ az Építési Bizottság közlése éppen ezért már nem meglepő: bár Henszlmann megkapja a fődíjat, mégis további terveket fognak csináltatni.⁷⁸ A lap szerint az elutasítás oka, hogy a kúpok és csúcsívek akadályozzák a világosságot és a levegőt, rontják az akusztikát. Továbbá anyagi problémák is felmerültek, amit nem hallgatnak el, de nem túlságosan hangoztatják. Henszlmann grandiózus palotájának költségvetése 850 ezer, Ferstelé egymillió forintot irányozott elő (plusz 20% rá tartás), és az összegyűlt tőke messze nincs ennyi. Hasonlítsuk össze az első terveket a kész palotával, és a végső megoldás takarékos volta szembeszökő, Henszlmann és Ferstel eredeti tervein egy emelettel magasabb épület látható. Továbbá a rendkívüli kőfaragói munkát igénylő gótizáló homlokzat megvalósítása akár 10 évig is elhúzódhatott volna,⁷⁹ és ne feledjük, a herceg ekkor már igen idős! A rajzokat ezután elküldték Pozsonyba a más irányú hivatalos elfoglaltsága miatt ott időző Dessewffyhez, és egyúttal né-

hány napra kiállították őket itt is. Innen kerültek Bécsbe Esterházy Pálhoz megtekintésre.⁸⁰

A széles nyilvánosság ekkor értesült a *Pesti Napló* első oldalán közzétett örömteli hírről, hogy a nagy hírvé képtár a tudományos Akadémiába kerül. Ugyanitt olvasható Dessewffynek mint elnöknek Pál herceghez intézett hivatalos köszönőlevele, valamint a válasz. Az elnök Platónra hivatkozva hosszan ecseteli, hogy a szép látása a közerkölcsöt nemesíti, ez lesz a képek elsődleges haszna. Majd azt az egyre konkrétan körvonalazódó tényt is megfogalmazza, hogy ha nincs ez a hazafias adomány, akkor is fel kellene állítani egy egyetemes képtárat, de ez csak „roppant áldozatokkal” lenne lehetséges, vagy még úgy sem.⁸¹ Ugyanezek a gondolatok állnak Lukács Móric és gr. Festetich Leó a Magyarországi Műegylet válaszmányi elnökének és alelnökének köszönőlevelében is. Felemlítik, hogy a nagyobb képtár hiányát az egyesület is fájdalmasan érezte, de megteremtésére nem volt ereje. Egykori statútumaikkal összhangban kijelentik: „A gyűjtemény emelni fogja az egész nemzet műérzékét és ízlését. Ezáltal... a magyar a művészet terén is egy sorba lép a világ legmíveltebb népeivel.”⁸² Az adományozó hosszúságú válasza érezhetően az örökkévalóságnak íródott: „Hanyatló korom vígasztalásai közé fog tartozni, hogy oly szolgálatot tehettek hazánknak, mely magában hordja közhasznúságát, utánam jövők szemében is...”⁸³

Pál herceg márc. 19-én a fővárosba jött az országgyűlésen való részvétel kedvéért. (Az alkalomra csináltatott díszruhája 20 000 ft, egy kisebb uradalom ára.) Pesti tartózkodásának idejére esik a két nemzetközi tekintélyű, klasszicista elkötelezettségű építész, a berlini August Friedrich Stüler (1800–1865) és a müncheni Leo von Klenze (1784–1864) meghívása újabb tervek készítésére. A művészek kiválasztása tendenciózus, mindketten a múzeumépítés kivételes szakemberei, nem

A kép eredeti aláírása: *Leonardo da Vinci:
Három Szent nő.
Rézmetszetű illusztráció
PERGER, 1854. 80/81. old*

valószínű, hogy felkérésük a herceg tudta nélkül történt volna. Májusra elkészült terveiket és az előző forduló produktumait a hónap végén nyolc napon át együtt bemutatták a nagyközönségnek a Nemzeti Múzeumban.⁸⁴ A bemutató után jelent meg gr. Waldseín János Ung megye főispánja, ismert műgyűjtő, az Österreichische Kunstverein és a Magyarországi Műegylet elnökének „filippikája” a gót terv ellen, amiben szintén felsejlik a herceg árnyéka, 1865 nyarán Waldstein gróf lesz az, aki a képtár Pestre szállítását felügyeli.⁸⁵

A viták, tanácskozások egészen december közepéig húzódtak, amikor Dessewffy minden ellenérvet lesöpörve – szinte az egész ország közvéleményével szemben – Stüler terve mellett döntött. Az valószínűtlen, hogy a maga elképzeléseit védte ilyen tántoríthatatlanul, mert bár kedvelte Sansovinót, ez kevés indok arra, hogy e gazdasági szakember így kiélezze a stílus kérdését. De a tét hatalmas. Az Akadémia épülete a később megvásárolt képtár anyagi értékének mindössze valamivel több mint a feléért épült fel, és egy épületet felhúzni bármikor lehetséges. De egy olyan gyűjteményt, mint a hercegé – amint erre Dessewffy fentebb idézett köszöntőjében utalt is –, talán sohasem tudott volna megteremteni az ország, még többszörös költséggel sem. A nyomasztó helyzetben való kitartásért az utókor hálaival tartozik neki.

A munkálatok végül is több mint egy év késéssel kezdődtek 1862 májusában, Ybl Miklós és Szkalnitzky Antal, a két neoreneszánszban járatos építész vezetésével. 1863-ban – elnöki kérésre – Gustav Kratzmann (1812–1902) megtekintette az épülő képtártermeket, és megtette észrevételeit. A prágai származású, 1858-ban kinevezett bécsi igazgató követte a képtárat Pestre, és meg is honosodott Magyarországon. Kratzmann később Stülerrel is értekezett, és elküldte a képek által elfoglalt falfelületek méreteit a kivitelező Yblnek.⁸⁶

A 79 esztendő Esterházy Pál számára fontos a mielőbbi átadás. Ősszel sürgetve érdeklődött, hogy mivel az építkezés szép előrehaladást mutat, mikor történhet a szállítás.⁸⁷ Csengery válasza szerint várhatóan 1865. Szent György napján. 1865 februárjában tehát Kratzmann megkapta az utasítást, kezdje meg a hosszadalmasnak ígérkező szállítást.⁸⁸ A szállítandó súly 4000 kg, 70 ládában. Az átszállítás nagy felelősséggel járó felügyelete – mint említettük – Waldstein gróf feladata volt.⁸⁹

Közben a császár kétnapos látogatást tett Magyarországon.⁹⁰ Fő programja a magyar nemesség, valamint az Akadémia küldöttségének fogadása volt a Budavári Palotában, valamint az épülő Aka-

démia megtekintése. Többször hangsúlyozzák, hogy az intézmény „ő császári felsége legmagasabb oltalma alatt áll”. A várban Dessewffy a küldöttség élén ékes szavakkal köszönte meg a császári támogatást, majd beszédét egy érdekes megjegyzéssel zárta: „Felséged azon kegyelmének, mellyel intézetünket legújabbán szerencsételtette, az idő, amelyben élünk adja meg valódi jelentőségét. Felséged nem csupán pénztárunkat növelte nagylelkű adománnyal, azt hozta meg nekünk Felséged, mire nagy szükségünk volt és van.”⁹¹ (E célzás talán a képtár áthelyezéséhez való császári hozzájárulásra utal. A képtárra vonatkozó legfelsőbb intézkedések forrásanyagát a kutatásnak eddig nem sikerült feltárnia.) Figyelemre méltó tény, hogy az uralkodó, aki mindig készségesen segített hívének, Esterháznak, a képtárral kapcsolatos ügyek tekintetében jellegzetesen háttérben maradt, így nyílt köszönetről sem lehetett szó.

Végül eljött a várva várt nap, 1865. június 12-én az elnök bejelentette: „... hazai művészetünk történetében korszakot képezendő esemény: a Képtár órével együtt Bécsből megérkezett.” A műveket követve rövidesen a herceg is lejött Pestre, hogy figyelemmel kísérhesse a munkálatokat.⁹² Adományát azzal tetézte, hogy mind a szállítás, mind a felállítás költségét magára vállalta.⁹³ A sajtó újjong: „Bécs megszűnik utolsó művészi központ lenni Kelet felé, ... Pest művészeti végpont. Reméljük, ha a magyar országgyűlés nemzeti szállását visszanyeri, ... illő évi rovatot iktat az ország költségvetésébe, mint azt az angol, francia, belga és Bajorország teszi. Akkor talán művésztükről is tudni fognak, nemcsak kardunkról.”⁹⁴

Az átengedéshez a herceg néhány feltételt szabott, amelyet Palkovics Károly zárgondnok közölt az Akadémiával. A hercegi család örökre fenntartotta a tulajdonjogot, a szabad rendelkezés jogát, valamint azt, hogy bármikor visszaveheti az adományt. Továbbá kikötötték, hogy a képgyűjtemény mindenütt és mindenkor az „Esterházy Képcsarnok” nevet viselje.⁹⁵

A megnyitót eredetileg augusztus 20-ra, Szent István napra tervezték, de a munkálatok elhúzódása miatt ez decemberre maradt. Októberben Skalnitzky még javában dolgozott Kratzmannal a termék megfelelő bebutorozásán és a tűzmentesítésen, amire mint építészvezetőket Ybl Miklóst és őt kérték fel.⁹⁶ Végül 1865. december 11-én megtörtént az Akadémia épületének ünnepélyes átadása, a képtárt pedig másnap nyitották meg, egy időben az 1865-ös országgyűlés kezdetével, amelyre a császár is lejött.⁹⁷ Am az uralkodó csak 12-én érkezett Pestre, így egyik akadémiai ünnepségen sem

A kép eredeti aláírása: Rembrandt van Rhy: Női portré. Rézmetszetű illusztráció PULSZKY-TSCHUDI, 1883, 8/9. old.

jelent meg, ezáltal a magyar főváros önálló kulturális centrummá válását szimbolizáló események mintegy a hivatalosság keretein kívül maradtak.

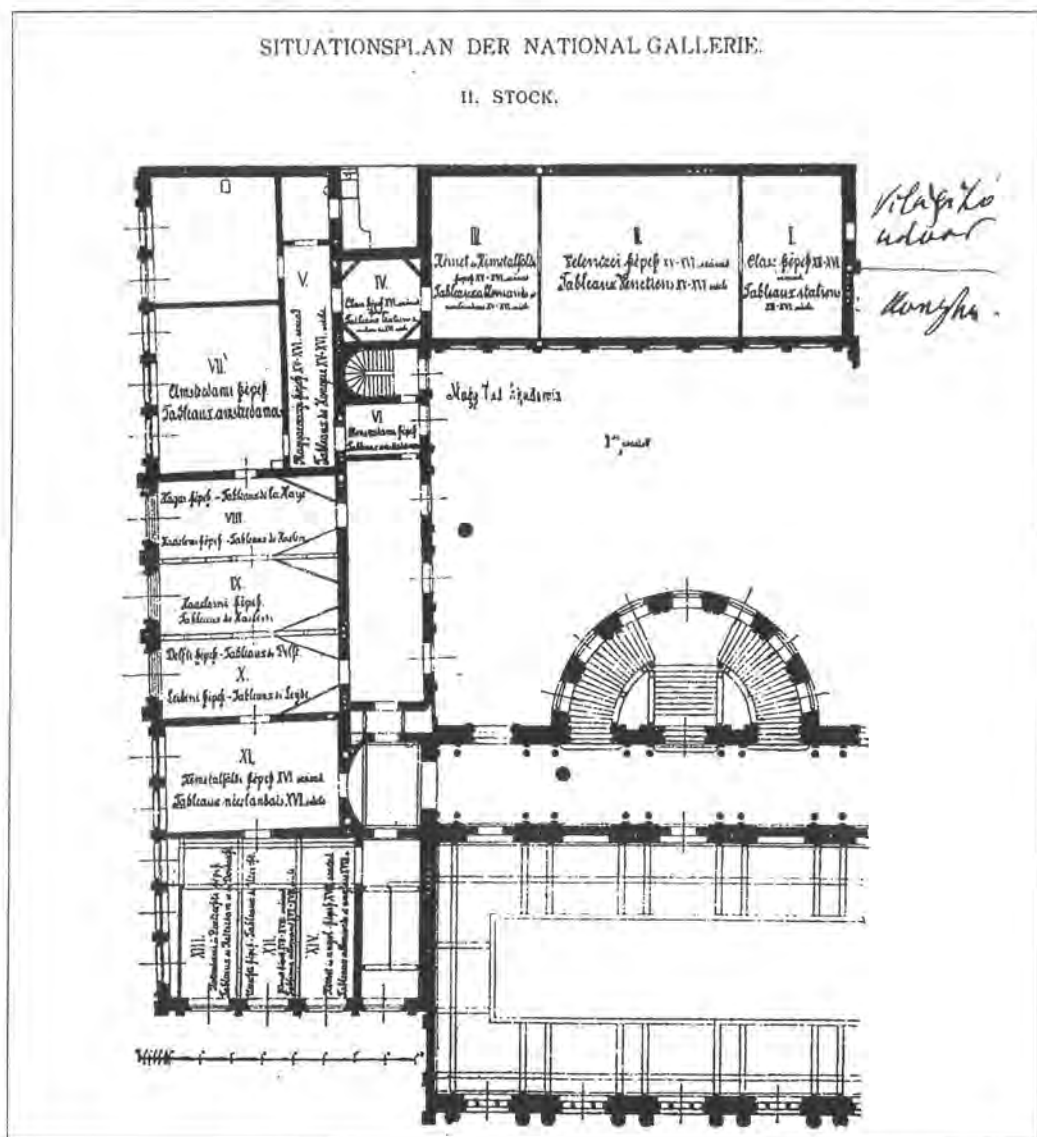
A három évig épült nagyszerű neoreneszánsz palota földszintjén és első emeletén gyűléstermek, könyvtárhelyiség és hivatalszobák kaptak helyet, valamint az un. „Képes terem“, az intézmény saját gyűjteménye számára. A térbeli és vizuális centrumban a két szintes díszterem magaslik ki. A második emeleti helyiségekbe, valamint a harmadik emeleti körcsarnokba és a mellette levő termekbe került az Esterházy Képtár (összesen 14 helyiség). A második emeleten üresen maradt 5 szobát kezdetben a Képzőművészeti Társulat bérelte ki kiállításai számára. (Később ezekbe is a képtár került.) A képtár bejárata a II. emelet jobb oldalán volt, felette helyezték el az Esterházy-címert. A firenzei mintára „meggyzínűre“ festett falak fölé világos mennyezet borult. A felsővilágítású terem, köztük a félkörös tribuna nagy sikert arattak. Az általános vélemény szerint „E Képtár oly kincse most Pestnek, mely a művészi nevezetességek tekintetében is egy rangra emelni segíti a külföld legnevezetesebb városaival”.⁹⁸ Vagyis a főváros – az ügy kiemelkedő mecénása – nagy lépést tett az európai világvárossá fejlődés útján.

A KÉPTÁR PESTEN

Az építkezés évei alatt a pesti művészeti életben változások történtek. 1861-ben – éppen amikor a magyar építészeti iskoláról szóló vita zajlik – megalakult a Képzőművészeti Társulat (Országos Magyar Képzőművészeti Társulat), amelynek deklarált célja a magyar művészet fejlesztése, de tulajdonképpen 1867-ig – a Kultuszminisztérium létrejöttéig – a művészeti élet szervezését és a magyar művészek támogatásának feladatát végezte, félhivatalos jelleggel. Munkáját a főváros nekilendült fejlődése, a megsokszorozódott feladatok-megbízások meg is követelték. A művészek ekkor már szívesen átvették területük irányítását a tudósoktól és politikusoktól, de – egy-egy tudós-festő feltűnő kivételétől eltekintve – ehhez nem rendelkeztek kellő presztízzsel. Ezt biztosíthatta volna az előkelő akadémiai tagság, de ennek megszerzése művész számára szinte lehetetlen. (Ferenczy Istvánnak 1832-ben, id. Markó Károlynak 1841-ben még sikerült műveikkel bejutni, de az 1836-óta levelező tag Barabás Miklósnak már tudományos értekezést kellett tartania székfoglalóul.) Henszlmann egykori elképzeléséhez hűen nem tett le a magyar szépművészeti akadémia megalapításáról. Mint a Képzőművészeti Társulat igazgatóválasztmányának elnöke 1863-ban levéllel fordult az Akadémiához, hogy „... a (Társulat) a képző művészetek felvirágozására nézve oly intézetté óhajt lenni... minő az Akadémia az irodalomra nézve, s fölkéri az Akadémiát, fogadja feléje nyújtott kezét nyájasan, s bocsátkozzék minden alkalomkor érintkezésbe vele, támogatóván erkölcsi tekintélyével. Egyszersmind ... kéri az Akadémiát látogassa meg küldöttsége által műcsarnokát, s tétessen jelentést arról magának, hogy ez által a közfigyelem és részvétel nagyobb mértékben fölbresztessék.” Az Akadémia a kezdeményezést ugyan örömmel fogadta, de a jelentéstételt nem vállalta, mert az „merőben szokatlan, ... s az akadémia természetével az eddigi gyakorlat szerint össze nem férő...”⁹⁹ Vagyis a konzervatív beállítottságú intézmény nem kívánt a modern szellemű civil társulásnak tekintélyéből kölcsönözni, (bár annak vezérkarában személy szerint ugyanazok ültek, mint az Akadémián). Továbbá a tudós testület vezetősége a még igen fiatal magyar művészetet illetően tartózkodott az oly káros „nemzeti elfogultságtól, a hamis illúzióktól, az önámítás bitorfénytől”. Mint láhattuk, az építkezésnél sem engedett a nemzeties zsarolásnak. Ám hiába a tartózkodás, az életrevaló társulat nem hagyta magát. Azzal, hogy kibérelte a palota termeit és ott állított ki, mégiscsak megszerezte azt a rangot, amire szüksége volt. Sőt az Esterházy Képtár európai szintű mesterművei mellett látható kortárs magyar alkotások a nemzeti iskola alkotóinak megbecsülését mélyítették el. (Még ha a látogatók egyaránt lanyha érdeklődést mutattak minden tárlat iránt.)

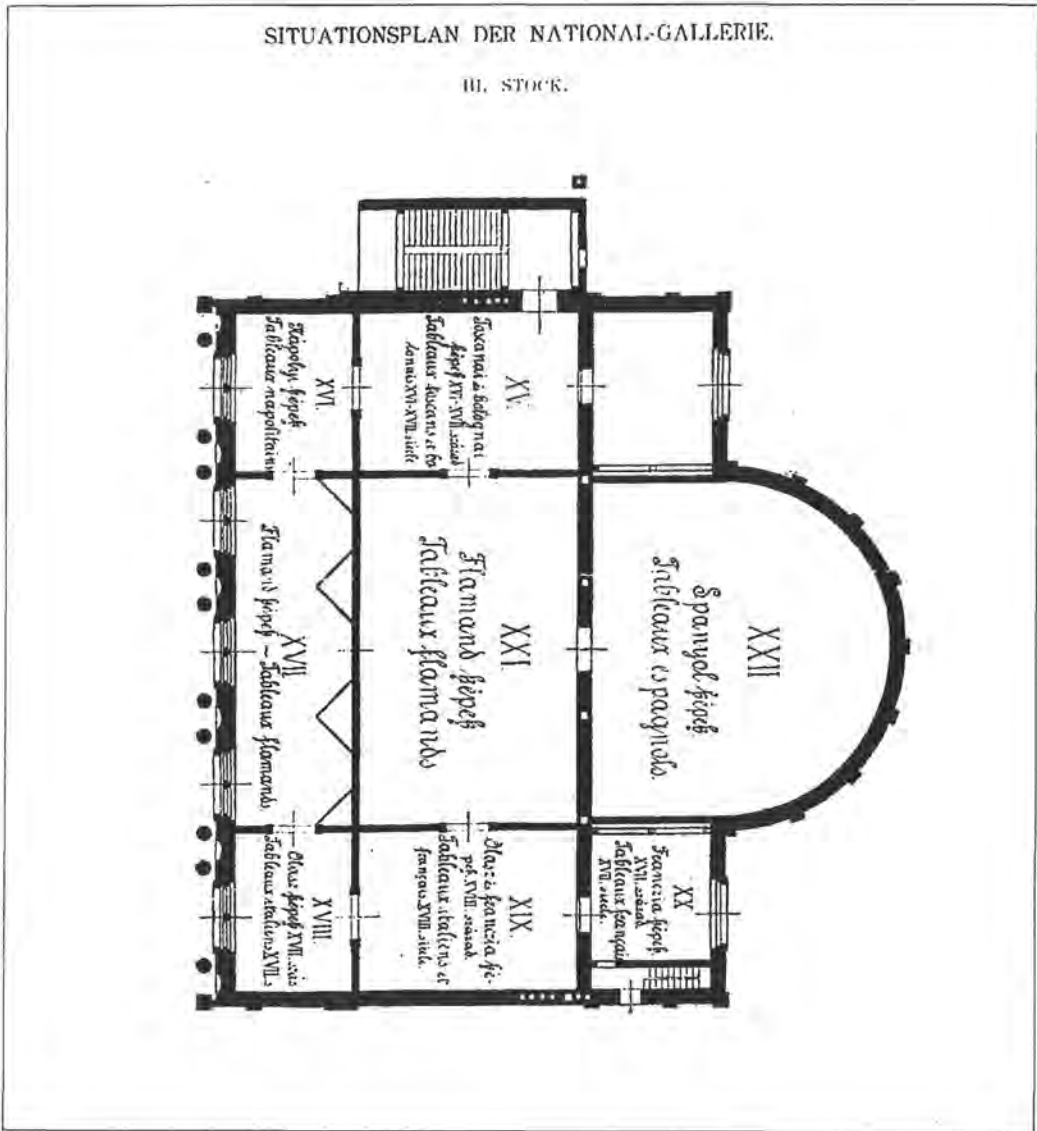
Ahogy közelgett az bécsi képek áthelyezésének időpontja, a Képzőművészeti Társulat – illetékes minisztérium nem lévén – feladatának érezte, hogy foglalkozzon az üggyel, és már a pályázat idején is

harcosan kiállt Henszlmann „hazánkfia” mellett. Mivel az Akadémiával való együttműködés nem jött létre, 1864-ben a társulat lapja, a rövid életű, de annál hasznosabb *Képzőművészeti Szemle* már arra utal, hogy az Akadémia csak ideiglenes szállása lehet a Képtárnak, amíg felépül egy igazi műcsarnok.¹⁰⁰ Ez a gondolat ellentétes az építető elképzeléseivel, hisz képtári részeit örök időkre szánta. A társulat az építkezés ideje alatt azt is többször jelzi, hogy szükséges lenne a képek majdani felállításának előzetes megvitatása. Lapjuk közlésezi Ormós készülő tanulmányának (Ormós, 1865) bevezetőjét, amelyben egy kiállítás berendezésének célszerű szempontjait elemzi, hogy elkerülhető legyenek a máriahilfi palotában tapasztalt hiányosságok, és az ismeret- és élvezetnyújtás egysége megvalósuljon. A lehetséges buktatókat a nagy európai képtárak gyakorlatát elemezve sorolja fel: Feltétlenül el kell különíteni a különféle iskolákat – figyelmeztet – kor és műfaj szerint úgy, hogy egy-egy iskola kez-

Az Országos Képtár termeinek alaprajza az Akadémia II. emeletén. MTA Mikrofilmtár, C. 2402

detleges, virágzó és hanyatló állapota végigkísérhető legyen. Több nagy képtár figyelmen kívül hagyja az időrendet, pedig roppant zavaró, ha pl. Raffaello Perugino előtt van kiállítva. Kardinális kérdésnek tekinti a kiakasztott festmények számozási módját. Nem ajánlja követni a bécsi Belvedere, a müncheni Pinakotéka, a velencei Accademia és az Esterházy Képtár bécsi gyakorlatát, ahol minden teremben előlről kezdődik a számozás. A szám nélküli kiállítás sem megfelelő – állítja –, amilyen a firenzei Uffizié. A helyes megoldás a firenzei Pittiben, a drezdai Zwingerben és a berlini Altes Museum képtárában alkalmazott folyamatos számozás. Ormós írása semmi eredetit nem mond, mégis fontos. A pesti képtár és a nagy európai hasonló intézmények együtt emlegetése még a szakterület iránt kevésbé érdeklődők számára is világossá tette, mit is hoz magával a világhírű képanyag birtoklása. (De hiába tették szóvá a rendezés kérdését többször is, abba senki sem szólhatott bele.)

Az Országos Képtár termeinek alaprajza az Akadémia III. emeletén. MTA Mikrofilm-tár, C. 2402

A KÉPTÁR MEGVÁSÁRLÁSA

Esterházy Pál herceg 1866-ban meghalt, és a megrendült hitbizomány állapotának rendbehozatala nem tűrt halasztást. 1867 januárjában Németh Samu ügyigazgató vetette fel először a dombóvári bérlők elmaradt fizetésének pótlására a képtár eladását. Értesülései szerint az Akadémia Igazgató Tanácsa hajlandó eljárni a császárnál és a kormánynál. Ekkor a hercegi javak bécsi központi igazgatósága Palkovics zörgondnok által felkérő levelet írt az Akadémiának az ügy érdekében. A zörgondnokság 1 200 000 osztrák értékű ft-ot kívánt kérni a gyűjteményért, de Németh Samu figyelmeztet, az árat „méltányos becsű” alapján kell megállapítani, ezért egyelőre összegekről nincs szó.¹⁰¹ Amikor a megvétel lehetősége nyilvánosságra került, az országban spontán módon megkezdődött a gyűjtés a vételárra, Gödöllőn például azonnal összeadtak 76 ft-ot.¹⁰² A Képzőművészeti Társulat nevében az új választmányi elnök, Pulszky Ferenc máris a képviselőházhoz fordult az a kérelemmel, hogy mielőbb szavazzák meg a vásárlást.¹⁰³

A zörgondnokság 1867. június 15-én tette meg hivatalos ajánlatát br. Eötvös József akadémiai elnöknek, egyben az új magyar kultuszminiszternek.¹⁰⁴ Az ajánlat végzetesen komoly, ekkor árverezték el ugyanis Londonban az Esterházy Kincstár 40 kiemelkedő darabját.¹⁰⁵ Sőt az a hír járja, hogy már a teljes képtárat is megvette egy francia társaság, 1 800 000 ft-ért.¹⁰⁶ A hír hamis, de arra jó, hogy felrzza a közvéleményt.

A magyar kormány képviselői ekkortól négy éven át folyamatosan tárgyaltak a hercegi vagyon kezelőivel. Többször látszott úgy, hogy kútba esik az egész. A közpénzen való vásárlást az országgyűlésnek meg kellett szavaznia,¹⁰⁷ és az állami bürokrácia működése lassú, sőt az azonnal megkezdődött országos gyűjtéshez is idő kell.¹⁰⁸ 1868 januárjában Palkovics Károly sürgeti az elvi döntést, és közli a megállapított vételárat: 1 450 000 osztrák forintot kérnek 4 részletben, két év alatt kiegyenlítve.¹⁰⁹ Ennek alapja a bécsi igazgatóság részéről megejtett felbecsültetés, amely 1 568 630 ft becsértéket tett ki.¹¹⁰

A tárgyalások alatt 1869-ben ütött ki a híres (szerencsés lefolyású) tűzeset, ami a képtár tűzbiztonságának megoldását váltotta ki, és ez az Akadémiának a bizonytalan helyzetben nemkívánatos újabb költségeket okozott.

A pesti sajtó folyamatosan kirohanásokat intézett a kormány ellen, hogy kicsinyes gazdaságpolitikája következtében évek óta halogatja a döntést, holott a különféle hatóságok, a megyék, a városok már nyilatkoztak a megvétel mellett.¹¹¹

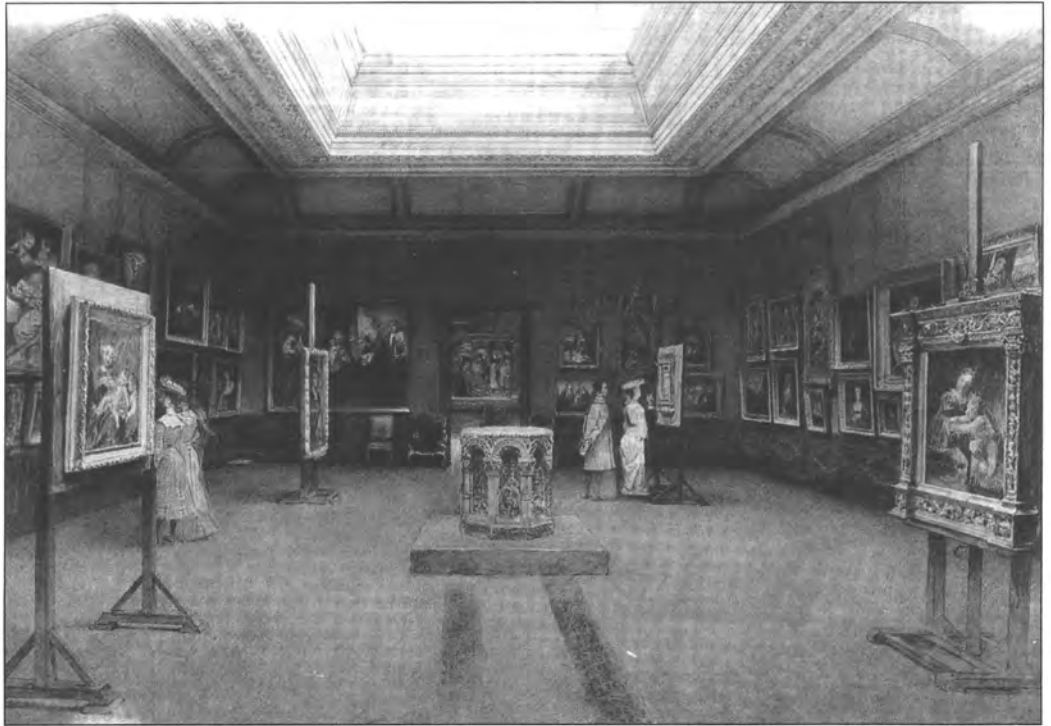
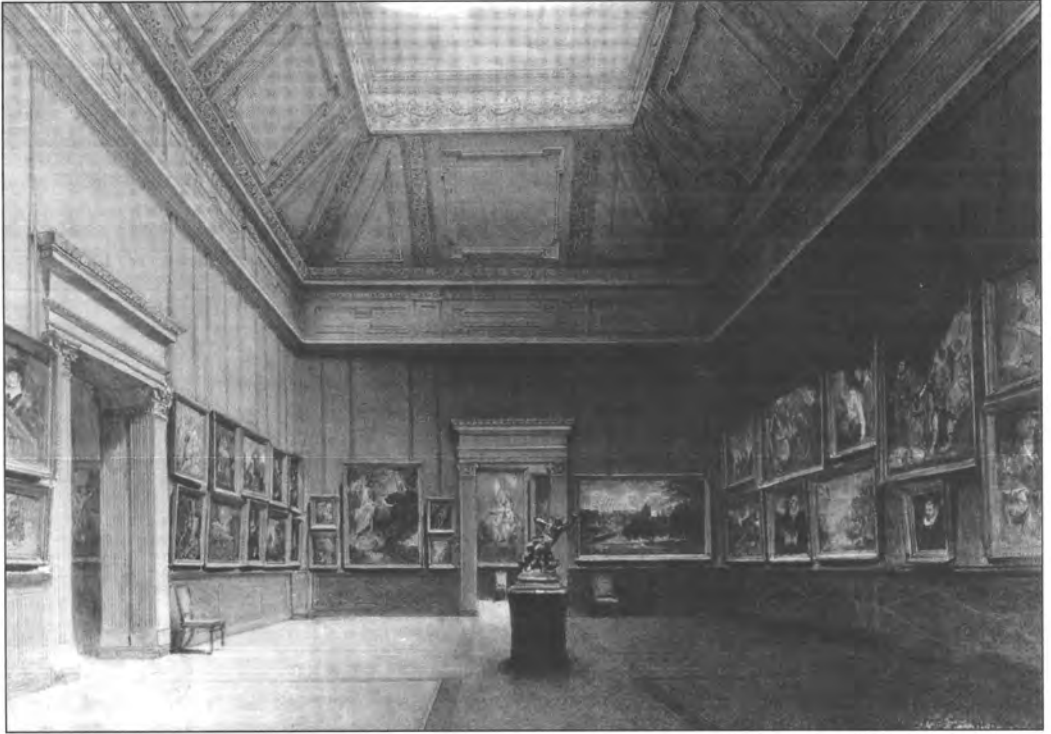
Ekkor megjelenik egy újabb férfiú ebben a történetben, akinek nagy érdemei vannak a végső sikerben. Pulszky Ferenc 1866-ban hosszas emigrációból hazatérve azonnal bekapcsolódott a kulturális életbe. 1867-ben Andrassy Gyula gróf – más irányú kötelezettségei következtében – lemondott a Képzőművészeti Társulat elnökségéről, és utána Pulszkyt választották meg. Eötvös már régebben szerette volna, ha Pulszky követi Kubinyit a Nemzeti Múzeum igazgatói székében, és 1869-ben eljött ennek is az ideje. Ekkortól Pulszkynek az egész magyar képtárügyre áttekintése nyílt. Kubinyi gyűjteményszerzői munkásságát folytatta, az új időknek megfelelő, professzionális szinten. Már az emigrációból való hazatérte után azon volt, hogy az ország tulajdonába kerüljön a letétbe átvett képtár. Nagy ékesszólással megnyerte Kerkápoly Károly pénzügyminisztert az ügynek, a művészetbarát Andrassy Gyula, a nagy tekintélyű miniszterelnök, a monarchia külügyminisztere segítségével.¹¹² Hogy Pesten is biztosak legyenek a dolgukban, vagy hogy siettessék az eseményeket, a bécsi igazgatóság eljárásától függetlenül itt is szakértőhöz fordultak. Valószínűleg Pulszky közvetítésével a miniszterelnökség meghívta a kor jeles műértőjét, a Párizsban élő, német származású Otto Mündlert a gyűjtemény értékének megállapítására. ő 2 995 320 frankra becsülte a teljes anyagot.¹¹³

1869 november 26-án a *Pester Lloyd* közli a hírt: egy bécsi pénzintézet (az Österreichische Boden Credit-Anstalt, a hercegi jószágkormányzóság felhatalmazottja) lépéseket tett az európai piacon az eladás érdekében. Henszlmann Imre képviselő már másnap felháborodva interpellált a par-

lamentben, érveivel leginkább a nemzeti hiúságra kísérelt meg hatni.¹¹⁴ A Képzőművészeti Társulat – mint testület – ismételten az országgyűléshez fordult, sürgetve a döntést.¹¹⁵ Ám ekkor már senkit sem kell meggyőzni arról, mit is jelent a főváros szívében a képtár jelenléte. Már számon tartják és folyamatosan felelgetik, milyen ingóságokat veszett el az utóbbi időkben az ország műkincsállománya.¹¹⁶ Ám a végső eredmény nem kis mértékben Palkovics Károlynak köszönhető, aki minden erejével azon volt, hogy sikerüljön a gyűjteményt az országban megtartani. 1870 májusában a *Vasárnapi Újság*-ban úgy nyilatkozott, hogy a képtár eladásának jogi akadálya nincs, és

Háry Gyula vízfestményei az Országos Képtár termeiről. Szépművészeti Múzeum, Itsz. 1955–5815, (jobbra); Itsz. K.58.1153. (lent)

*Háry Gyula vízfestménye az Országos Képtár egykori terméről.
Szépművészeti Múzeum, ltsz. 1955-5521 (fent); ltsz. K.58.1154 (lent)*

Háry Gyula vízfestménye az Országos
Képtár egykori terméről.
Szépművészeti Múzeum
Itsz. 1955–5814.

már a hatósági engedély is megvan. Bár több vevő jelentkezett külföldről, továbbra is a magyar kormánynak tartják fenn, 100 000 ft-tal olcsóbban, mint a hivatalos becsérték és amennyit más vevők felajánlottak. De „a család sürgeti az eladást, gyorsan kell határozni, ha e nagy műkincset megtartani óhajtjuk” – figyelmeztet.¹¹⁷

1870. június 21-én Andrássy Gyula miniszterelnök végre felvette a kapcsolatot az Österreichische Boden Credit-Anstalt-tal.¹¹⁸ De a bécsi központ ekkor már valóban komolyan tárgyal más vevőkkel. 1870. novemberben 6-án megérkezik Palkovics immár harmadik, szinte kétségbeesetten sürgető levele, amelyben jelzi, hogy amennyiben a kormány egy hónapon belül nem intézkedik, szomorú kötelessége a képtárat másnak eladni.¹¹⁹ Ekkor az Akadémia vezetősége megretten, a közvélemény pedig felháborodik arra a gondolatra, hogy a Bécstől kicsikart képtár elkerülhet Pestről. Ezzel nemcsak az erkölcsi veszteség lenne óriási, de az Akadémiát érzékeny anyagi kár is érné. Annak idején a palota jelentős részét művészeti kiállítás céljára alakították ki, és ez megrágitotta az építkezést. Ezért közlik a bécsi igazgatósággal, hogy az esetleges elszállítás esetén az Akadémia ragaszkodik 200 000 osztrák forint megtérítéséhez.¹²⁰

A *Pesti Napló* szkeptikus: „A kormány a kedvezőbb időket elmulasztotta, ma a megvétel szinte lehetetlen!”¹²¹ Ám három napon belül egy „rövid, örvendős ülészakon” 1870. nov. 29-én Ürményi Miksa újabb tárgybeli interpellációja kapcsán Eötvös jelzi, hogy küszöbön a megvétel.¹²² Az ülésen még egy előterjesztés sikeres, amit akár jelképesnek is tekinthetünk, az Akadémiától a Városligetig vezető első pesti „boulevard”, a Sugár út építésére vonatkozó javaslat. A sajtóban megjelenő kommentár szerint ezzel a kormány régi mulasztást hoz helyre, az út a főváros fejlődésének hatalmas tényezője lesz.

Ekkor már késlekedni nem lehetett, a kormány gyorsan megkötötte a szerződést, abban a reményben, hogy az országgyűlés évek óta várt jóváhagyása előbb-utóbb megjön.¹²³ Az ifjabb herceg – Esterházy Miklós, a „labanc” sereg egykori őrnagya –, tiszteletben tartva apja akaratát, a családi képtárat „értékén alul” az országnak eladta,¹²⁴ és 1870. dec. 8-án megkötötték az adásvételt, amit a császár dec. 14-én hagyott jóvá. Néhány napon belül Kerkápoly Károly pénzügyminiszter nagy ováció mellett benyújtotta a képtár megvételére vonatkozó törvényjavaslatát, és a vételár összegét felvetette a „budgetbe”.¹²⁵ A szerződést az országgyűlés az 1871-es XI. tc.-ben szentesítette, és így 1 300 000 osztrák ft-ért (amely 30 napon belül fizetendő ki) a 637 darabos képtár, a 3535 kézirat, az 51 301 db metszet és a 305 kötetnyi könyvből álló grafikai gyűjtemény a magyar állam tulajdo-

nába ment át.¹²⁶ A törvénybe foglaltak értelmében egyidejűleg megalakult az Országos Képtár, a reprezentatív állami gyűjtemény. A kultuszminister köszönetet mondott Pest város közönségének a hazai tudomány és művészet emelése érdekében tanúsított áldozatkészségéért, és intézkedett, hogy a város 60 000 ft-os adományát, valamint az adomány feltételét – a képtár Pest városából mint az ország központjából soha el nem vihető – is beiktassák a törvény szövegébe. Talán ez volt Eötvös utolsó hivatalos intézkedése halála előtt.

A képtár 1872-ben még kiegészült az Esterházy-tulajdonból. A néhai herceg szokása volt lakoszobáit legkedvesebb képeivel díszíteni, amelyeket időnként cserélt. Ezekről annak idején állítólag elfeledkeztek, amelyeket ekkor Miklós herceg ajándékként adott át az országnak, hogy apja akaratára maradéktalanul teljesüljön.¹²⁷ Így teljes mértékben lezárult a hercegi gyűjtemény Pestre szánt anyagának áthelyezése. Gustav Kratzmant továbbra is megbízták kezelésével, továbbá Bécsből meghívták Posonyi Sándort a metszetgyűjtemény átvizsgálására és lajstromozására.¹²⁸

Báró Eötvös József, aki mindvégig döntési helyzetben volt az ügyben, 1871 tavaszán meghalt. A sors különös kegyelme, hogy még éppen megérhette a végső sikert. Székében rövid ideig Pauler Tivadar követte, majd a régi barát, Trefort Ágoston, aki kora ifjúságától a művészeti élet elkötelezett szervezője volt, és hivatali ideje alatt az Országos Képtár gyarapodása nagy lendülettel haladt. A fennálló hiányokat kiegészítő vásárlások kezdődtek, mert az volt a szándék, hogy a gyűjtemény teljes körű képet adjon az európai festészet fejlődéséről.¹²⁹

1872 őszén Pauler Tivadar kultuszminister egy 11 tagú szakértő bizottságot küldött ki, hogy megvizsgálja az ország nevezetesebb gyűjteményeinek állapotát. A bizottság már Trefort idején, 1874-ben tette meg jelentését, amelyben átfogó rendezést javasolt. Ennek alapján 1875–76-ban a Nemzeti Múzeumból 102 db régi festmény került át az Országos Képtárba, onnan pedig 60 db új-

Háy Gyula vízfestménye az Országos Képtár egykori terméről.
Szépművészeti Múzeum. ltsz. 1955–5520

*Háry Gyula vízfestménye az Országos Képtár egykori terméről. (A tribuna)
Szépművészeti Múzeum, ltsz. 1955–5813.*

kori kép a Nemzeti Múzeumba. Ezzel az aktussal a gyűjtemények időbeli rendeződése is megtörtént.¹³⁰ 1880-ban az új szerzemények elrendezése érdekében egy átalakítás zajlott le, és egy évre bezárták a képtárat. Ez idő alatt 53 képet müncheni festők (Hausner) restauráltak. Az ünnepélyes megnyitóra Pulszky Ferenc mint a magyarországi képtárak főfelügyelője az egész ország érdeklődő közönségét meghívta. A gyorsan növekvő állomány rövidesen kinőtte az akadémiabeli helyiségeket, és a helyszűke miatt egy új, önálló múzeum építésének szükségessége vetődött fel, amint azt a Képzőművészeti Társulat már évekkel korábban megjósolta.

Az európai mesterművek megjelenése Pesten – csekély előzmények után – megindította az egyetemes művészettel foglalkozó tudományos munkát is. Novák Dániel 1838-ban megjelent kötete óta az első Ormós – fentebb már említett – 1865-ben megjelent hézagpótló, katalógusnak szánt tanulmánykötete. A közérdeklődést kihasználva – és annak kielégítésére – Keleti Gusztáv az események tetőpontján, 1870 decemberében a *Magyarország és a Nagyvilág* című lapban ismeretterjesztő sorozat közlésébe kezdett, amelyben az Esterházy Képtár legszebb darabjait szándékozott bemutatni.¹³¹ A Képzőművészeti Társulat pedig felvállalta az Esterházy Képtárból származó alkotások műlapokon való sokszorosítását. Szerződést kötött egy bécsi intézettel, és közös vállalkozás-

Külföldön

egy Japontok a képtári

Nálunk

még csinos

Karikatúra a pesti közönség képzőművészeti érdeklődéséről. Borsszem Jankó, Jankó János rajza. Buzinkay 1983, 134.

"Szépművészeti múzeum kell nekünk!"

Rafael. Harminc napot kívánok maguk mellett, ha...
Magyar Művészet. Kiváncsi az ország egész lakossága, hogy a magunkéval is, tudjunk.

Karikatúra a Szépművészeti Múzeum alapításáról. Üstökös, Lakos Alfréd rajza Buzinkay 1983, 140.

ban kiváló szakemberek rézmetszetein tíz éven át 26 festményt jelentetett meg¹³² és osztott ki részvényeseinek, ezzel rendkívül sokat tett az egyetemes képzőművészet népszerűsítéséért Magyarországon.

Az új tudósgeneráció egyik legtehetségesebb tagjáé, Pulszky Károlyé lett a feladat, hogy a képtárral kapcsolatos rendszeres tudományos munkát megkezdje. Ő eleinte heves kritikával fordult az előtte járók felé. Ormós sebtében kiadott kompilációját elítéli, és hibáztatja a szerzőt, hogy naivul elfogadja a legszembetűnőbb hamis attribúciókat, sőt visszaél a legnagyobb nevekkel, és az adatokhoz „...Kugler, Waage, Passavant, Förster, valamint Nagler“ közismert adatait veszi át. Keletinek felrója, hogy szövegei Charles Blanc *Histoire des peintres de toutes les écoles*-ja után írottak. Az ő képzettségi szintjén álló szakember türelmetlensége érthető, de hogy úttörő elődei ismert nagy nevek kutatásait használták fel, elkerülhetetlen lépés volt, hisz kultúrát teremteni nem lehet, csak folytatni. Azóta tudjuk, amit ő maga még kissé bizonytalanul és tűnődve állapít meg, hogy egy „jobb lajstrom“ elkészítése „igen nagy feladat“, nemzedékek kutatómunkáját igényli. Pulszky is többször vágott bele, 1878-ban, 1881-ben 1883-ban (Hugo von Tschudival), végül 1888-ban fokozatosan jut el egy magasabb tudományos szintre. Dolgozatom elején utaltam rá, hogy a képtárak elsőrendű funkciójának a művészeti oktatás segítségét tartották. Nos a Pulszky fiú 1878-ban lehangoltan állapította meg, hogy a képtárnak nincs hatása a magyar művészet fejlődésére. Negatív véleménye a képtárak pedagógiai értékéről a századfordulóra általánossá vált. Éber László szerint a képtárak hatása általában a magyar művészet fejlődésére semmis¹³³ Viszont az Országos Képtár mint a fiatal Budapest egyik idegenforgalmi látványossága ragyogóan sikeres, és emeli Magyarország hírnevét.

1873 után a régi Pest és Buda Budapestként egyesült, és a főváros viharos gyorsaságú fejlődésnek indult. A magyar honfoglalás ezredik évfordulója tiszteletére egymás után emelkedtek az új középületek, és a törvényhozás az 1896-os ünnepi ülésén elhatározta a Szépművészeti Múzeum alapítását (amelynek grandiózus épületét 1906-ban adták át), ahol végleges helyére került a közel egy évszázadon át halmozódó magyar állami képzőművészeti gyűjtemény.¹³⁴ A budapesti Hősök terének két oldalán ma ott magasodik a kortárs kiállítások helye a Műcsarnok, az egyetemes képzőművészetet magába foglaló Szépművészeti Múzeum, valamint az ide vezető Andrássy úton – a Magyar Képzőművészeti Főiskola épülete. A három intézmény földrajzi közelsége az a hagyományos elvet érzékelteti, hogy összefüggő rendszerük a magyar művészeti élet alapja. És bár mindez egy letűnő kor követelményeinek megfelelően alakult ki így, ma sem nélkülözhető egyikük sem. Fél évszázadnak kellett ezután eltelnie ahhoz, hogy az áhított Magyar Nemzeti Galéria is megalakuljon (1957) – amely 1973 óta az újjáépített budai királyi várpalotában kapott helyet. Ma a Magyar Tudományos Akadémia képtárnak épült termei a III. emeleten ismét az eredeti funkcióval működnek, és a rendezők 11 db, az Esterházy Képtárból való alkotást is elhelyeztek a látványos gyűjteményben.

Végül ejtsünk egy szót a múlt századi magyar arisztokrácia azon tagjairól, akiknek az ország oly sokat köszönhet. Évtizedek óta nem hangoztatjuk, hogy egyesek e jellegzetesen konzervatív társadalmi rétegből milyen jelentős szerepet vállaltak az ország haladásában, a főváros rangos európai metropolissá tételében, sőt magában a polgárosodásban. Erre már Szilágyi András is figyelmeztet az Esterházy Kincstárról írott művében, e sorokkal szeretnék hozzá csatlakozni. Gróf Széchényi Ferenc volt az első azok közül, akik a nemzetépítés idején képesek voltak irányt mutatni, és módjuk volt ezt tevőlegesen, anyagi áldozatokkal is segíteni. Az arisztokrácia néhány tagját a XIX. század minden progresszív megmozdulásában megleljük, és e mindössze tucatnyi elkötelezett főnemes közreműködése a tudományban és a kulturális életben felmérhetetlenül hasznos volt. Nyitottságuk elősegítette a civilizálódást, kozmopolitizmusuk európai szellemet hozott a fővárosba, kulturáltságuk gyakran állta útját a lelkes provincializmusnak, a nemzeties elfogultságnak. Azzal, hogy a napi megélhetés gondja nem nyomasztotta őket, vonzó nagyvonalúságot tudtak vinni intéz-

kedéseikbe, túllépve a kicsinyes anyagi szempontokon, amint Esterházy is. Bár képtára állami vásárlással került köztulajdonba, de a kifizetett összeg messze nem ér fel a lehetőség megteremtésének gesztusával, ami a magyar kultúra legnagyobbjai közé emelte. Általa az ország az utolsó pillanatban jutott egy olyan fejedelmi rangú gyűjteményhez, amelyhez hasonlóval egyetlen ország sem dicsekedhet a régióban. Érdemeit nem kisebbíti, hogy volt miből áldoznia.

JEGYZETEK

1. WAGNER, 1967; KELLER, 1993.
2. Der älteste Wiener Kunstausstellungskatalog. Mitgetelilt von Alois TROST. Monatsblatt des Vereines für Geschichte der Stadt Wien früher Altertums-Verein zu Wien, 1925. jún.–aug. VII. (42) évf. 6/8. sz. 99–103.; Továbbá I. a bécsi akadémia kiállításainak katalógusait. (Kunstwerke... 1777–1849.)
3. A Belvedereben kialakított képtár a Kunsthistorisches Museum elődje. PROHASKA, 1991.
4. ORMÓS, 1860. máj. 18., 13.; ORMÓS, 1865, 13.
5. A XVIII. század végétől tervezeteket állítottak össze a magyar képzőművészeti akadémia megszervezésére, amelyek a hazán belüli tanulás fő akadályának a kvalitásos műgyűjtemények hiányát jelölték meg. (Összefoglalva: RABINOVSKY, 1951.) Az 1818-ban megnyílt és távoli Bruckenthal Múzeum – bárha számoltak vele – és a kisebb magángalériák e problémát nem oldhatták meg.
6. VAHOT Imre: Az ideai műkiállítás. *Pesti Divatlap*, 1844, Nyárhó 4. h., 125.
7. KELETI, 1868, 622–636.
8. PULSZKY, 1875; LÁBÁN, 1914, 218–241.
9. ORMÓS, 1860. máj. 23.
10. SZVOBODA, 1980, 281–337.
11. SZVOBODA DOMÁNSZKY, 1994.
12. BÉNYEI, 1985, 11., 14.
13. A köztudatban a Nemzeti Múzeum alapítása – tévesen – összekötődik a Széchényi Könyvtár alapításával. (*Magyar Képzőművész.*, 1864, 27.; Magyar Nemzeti Múzeum 1896; Magyar Nemzeti Múzeum 1902. stb.) A tévedésre Berlász Jenő már felhívta a figyelmet (BERLÁSZ, 1981, 171.. 88. j.), ennek ellenére a Nemzeti Múzeumot ismertető modern díszműben is így szerepel. (Magyar Nemzeti Múzeum 1992, 6.) A múzeumot, amelynek a későbbiekben részévé vált a Széchényi Könyvtár, és „a nemzetnek nemcsak szellemi, de anyagi kultúráját is hivatott feltárni”, József nádor alapította. Ő készítette elő és fogadtatta el az országgyűléssel a múzeumról szóló törvényt. (1808, VIII. tc.)
14. BERLÁSZ, 1981, 75.
15. LIGETI, 1870., 4.
16. id. Peter KRAFFT: Zrinyi kirohanása Szigetvárból, 1825, o. v. 455x645 cm, j.j.l.: Krafft, Wien 1825. Szépművészeti Múzeum, ltsz.: 137., letét a Magyar Nemzeti Galériában; I. Ferenc megkoronázása, 1826(!) o. v. 354x641 cm, Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz.: 617, letét a Szépművészeti Múzeumban.
17. 1832/36 XXXVII. tc., XXXVIII. tc. Magyar Nemzeti Múzeum 1896, 40.
18. PIGLER, 1967, 5.
19. VIARDOT, 1860; HANKIS, 1928., 276.
20. NENDTVICH, 1876.
21. FEJÓS, 1957, 37.
22. LIGETI, 1870.
23. GARAS, 1968.
24. GARAS, 1969.
25. KAZINCZY, 1812.
26. A képtár „...Esterházy nyári palotájában, volt Kaunitz házában Maria hilf külső városában található. Negyedrésze Kollowrath prágai gyűjteményéből való, hozzájárulnak az egykor Laxenburgban levők, Pottendorfban, s más hercegi jószágokban elosztva voltak. ...11 szobában vannak, a fő iskolák szerint elrendezve, minden mester darabjai együtt. ...A réz és kézrajzok 3 szobában, 500 kötetben... ezek is iskolák s mesterek szerint összerendezve, hogy tanulmányozhatók legyenek. A könyvtár és az ásványtár a földszinten van. Igazgató Joseph Fischer, ...a képosztály gondviselője Rothmüller Antal, a könyvtáré Gáll, nevezetes poéta, az ásványé Schmidt. A »mesterséget gyakorlónak« (festőknek) írásbeli engedéllyel minden nap, a közönségnek hetente kétszer van nyitva.” *Tudományos Gyűjtemény* (Y), 1817. VII. köt., 141. A képtár a bécsi közönség előtt is kevésbé ismert még ekkor, éppen ezért itt is jelent meg róla ismertető, amely a látogathatóságra is felhívta a figyelmet: Fürstlich Esterhazysche Kunstsammlung in Wi-

- en. *Wiener allgemeine Theaterzeitung*. 1818. febr. 26. 97. A *Tudományos Gyűjtemény* 1824. III. k. 40–56.: Utazásbéli jegyzetek Óvárról, Kismartonról, Fraknóról, s' Eszterházáról. c. úti ismertetőben konkrét utalást tesz az áthelyezésre: „Az 1784-ben Pozsonyban volt képeket a herceg Bécsbe szállította, ezek most Bécs városát gazdagítják, ha a nagyméltóságú Herceg a' Nemzeti Múzeumunkkal egyesült volna, vagy Budai házában telepített volna le: nem csak magas rendeltetésének felelt volna meg, hanem nevét is a' Széchényiével halhatatlanította, s' a' Nemzet hálaadására szert tett volna.” Az évtizedek alatt megjelent utalások a Képtárra szinte kizárólag bécsi útleírásokban láttak napvilágot.
27. BALKAY, 1819; ENTZ, 1937.
28. Élet történet. Az Esterházyak. *Regélő*, 1836. jan. 3., 5.
29. 1836. szept. 11. MELLER 1915., 170., nr. 679. A megye követei ekkor Deák Ferenc és Hertelendy Károly. A kérelem írásos nyoma eddig nem került elő, de valószínűsíthető, hogy – nádori engedéllyel – ők voltak a kezdeményezők.
30. MELLER, 1915. LXX.; 170., nr. 679. A képtár történetét lásd MELLER Simon monográfiájában. Elsősorban az ő munkájában közölt forrásanyagra támaszkodtam, mivel az Esterházy levéltár idézett tételei jelenleg nem fellelhetők.
31. MELLER, 1915, 163., nr. 638.
32. NOVÁK Dániel: A bécsi császári képgaléria. *Hasznos Mulatságok*, 1841. máj. 26., 165., máj. 29. 171. Közli: TIMÁR, 1989, 21–51. Novák Dániel életútjáról részletesen lásd TIMÁR 1989.
33. GOROVE, 1841.
34. *Pesti Divatlap*, 1844. Nyárutó 1. hetében, 147.
35. Kubinyi Ágoston Gáll Györgynél, az Esterházy-könyv és -képtár igazgatójánál sürgeti Esterházy Pálhoz 1844. nov. 5-én intézett levelének elintézését, amelyben a képtár egy részének átengedését kérte. MOL, A Nemzeti Múzeum lajstroma I. 15/1845.
36. A' Pyrkerféle képtár. *Életképek*, 1846. márc. 21., 384.
37. *Életképek*, 1846. ápr. 4., 447. Az említett ígéret nyomát nem sikerült meglelni, de az 1841-es Gorove és az 1844-es Vahot-féle utalás arra enged következtetni, hogy volt ilyen.
38. Az Esterházy Képtár megszerzésén túl lett volna más lehetőség is arra, hogy pótolják a hiányzó képtárat, de ehhez mind az anyagi, mind a személyi feltételek hiányoztak. Míg a bécsi képtár áthelyezésének igénye fel-felbukkan, azzal csak a század második felében találkoztam, hogy valaki a közvéleményhez fordul egy önálló egyetemes képtár megalapítása érdekében. Pedig ekkor még jól lehetett volna vásárolni. A sajtóban évtizedeken át jelent meg híradás egy-egy kül- vagy belföldi árverésről. Példaképp említem Fesch biboros gyűjteményének római árverését „...Holbein, Huzsum, Teniers, Dackhuysen, Rembrandt, van der Welde, Wawerwen, Snyder, Steen, Rubens, van Dyck, Ruysdael, Raphael, Leonardo, Guido, Tiziano, Wateau, Sarto, G. Romano, Albani, Carracci, Angelico, K. Greuze, Poussin” (sic!) műveiből. „Jó lenne vásárolni a Nemzeti Múzeumnak!” – figyelmeztet a *Honderű* (1844. I. Télihó, 6.). 1846-ban kiállították Pesten Fabiani római herceg „híres és ritka arckép-gyűjteményét” (művészarckép, önarckép, német, holland, francia, olasz iskolákból). A gyűjteményt akár egészen, akár iskolánként, a lehető legjutányosabb áron kínálta a tulajdonos Popovich János a Korona utcai Kern házban. (*Pesti Hírlap*, 1846. nov. 10., 315.) Ajándékozás is előfordult, amihez kellő propagandával nagyobb kedvet lehetett volna gerjeszteni. Híres eset volt gr. Keglevich István adománya: Rafael (sic!) Bronzino: Venus (Szépművészeti Múzeum lt.: 163), ára 2000 arany. Megtiltotta a kép kijavítását, nehogy Leonardo da Vinci (az attribúció téves!) képének sorsára jusson, amit Kiss Bálint restaurált (*VU*, 1863. jan. 22., 47.), vagy Muzslayné gr. Vigyázó Mária hagyatéka, Poussin: Keresztelő János fővétele. (Ligeti, 1870, nr. 78. v. o. 28" x 23 1/4"; SzM, olasz, vagy francia iskola...) (*VU*, 1863. dec. 20. 463.)
39. HOJDA, 1991, 85–91.; Matthias PFAFFENBICHLER: Der Verein der Museumsfreunde. Das Wiener Modell und Zentraluropa. Előadás 1997-ben, Párizs, Louvre.
40. Kubinyi 1841-től alelnöke az Orvosok és Természetvizsgálók Vándoregyesületének, ahol a herceg 1847-ben Sopronban az elnöki tisztet töltötte be. CHYZER, 1890.
41. MELLER, 1915, 177., nr. 694.
42. Kupeczky János: Férfi képe. o. v. 115,5x93,5 cm. Szépművészeti Múzeum, ltsz.: 1050. PIGLER, 1967. 357. A képet 1850. márc. 27-én küldték el. MELLER, 1815 181., nr. 703, 705. Ez nem az első adománya a hercegnek, 1847-ben 2 kortárs itáliai szobrot ajándékozott a Nemzeti Múzeumnak. CÍFFKA, 1999.
43. Esterházy Pál herceg arcképe. o. v. 235x159 cm., 1852. J. j. I.: Borsos J. 852. MNM TKCs lt.: 137. Esterházy Pál herceg ajándéka, 1852. (RÓZSA, 1981) A herceg már ismerte Borsost, akitől az 1846-os bécsi Akadémiai kiállításon bemutatott Kastelbinder c. képet megvásárolta 180 ft-ért. (Kunstwerke, 1846, nr. 352.)
44. MELLER, 1915. 182. nr. 709.; 251. nr. 1394. Borsos József: Lányok bál után, (Bál után, Báljé utáni reggel), o. fa, 121,5x125 cm. J. j. I.: Borsos J. 850. MNG lt.: 1394. Kiállítva: Műegyesület, 1851, nr. 146. sz. alatt, Álarcos táncvigalom utáni reggel címen. Továbbá a herceg mint 5 műgyeleti részvény birtokosa az 1861. évi sorsoláson megnyerte Molnár József: Fürdő leányok (400 ft) festményét Pesten. (A Pesti Műegylet 1861. április 27-én ... kiállított 100 nyermény jegyzéke. 4. sz.) Anselm Piufich pesti tisztartó gőzhajóval Bécsbe küldte a képet. MELLER, 1815. 189, nr. 729.
45. KEMÉNY, 1991.

46. *VU*, 1859. dec. 18., 607.; TÓTH, 1881, 145.
47. A korabeli sajtóban 600 000 ft szerepel, de Tóth Lőrinc, az MTA egykori pénztárnoka csak 400 000 ft-ot említ. TÓTH, 1881, 152.
48. A *Budapesti Hírlap*, 1860. febr. 26-án elsőként közölte Esterházy bejelentését.
49. *Pesti Napló*, 1860. febr. 29.
50. A programot február 25-én nyújtották be a cs. k. budai helytartósági osztályhoz, valamint Albrecht főherceghez fordultak támogatásért. A fő kormányzó az engedélyezés mellett 1000 ft-ot adott azonnal Kubinyinak arra a célra, hogy a legérdekesebb tárgyak rajzaival egy kiadványt jelentessenek meg. (*Budapesti Hírlap*, 1860. márc. 20.) A tanácskozás résztvevői: br. Eötvös József, gr. Waldstein János, gr. Károlyi Lajos, gr. Mikes János, gr. Andrásy Aladár, br. Podmaniczky Frigyes, br. Wenkheim Béla, Kubinyi Ferenc, Érdi János, Lukács Móric, Heckenast Gusztáv, Tomori Anasztáz, Barabás Miklós, Jókai Mór stb. Közreműködést ígért: Almásy Pál, gr. Andrásy Manó, gr. Dessewffy Emil, gr. Erdődy Ferenc, br. Podmaniczky Frigyes, gr. Széchenyi Béla, br. Wenkheim Béla, ifj. gr. Zichy Ferenc, továbbá az ország primása, a kalocsai és egri érsekek, a káptalanok és a „távolabb lakó hazánkfiak”: gr. Bethlen Farkas, az Eltz grófi család eskükről, gr. Esterházy József Bécsből, gr. Kemény Sámuel, gr. Mikó Imre, br. Prónay Gábor, br. Révay F., br. Sina Simon, gr. Teleki Domonkos, és gr. Zichy Edmund. (PÁKH Albert: Általános mű- és régiségtárlat Pesten. 1861. éven. *VU*, 1860. márc. 4., 112.) A történelmi kiállítást terve az Esterházy család gyűjteményeinek bemutatásán túl egyszerűen alkalomnak ígérkezett arra, hogy a fővárosban összegyűjthessék az ország nemességének kincseit. demonstrálva a világ előtt a nemzet múltját. A programot Kubinyi Ágoston állította össze, és munkásságát ismerve feltételezem, számított arra, hogy többen a múzeumnak ajándékozzák majd egyes becses, történelmi jelentőségű tárgyaikat. Rövidesen gr. Zichy Edmund és gr. Waldstein János „...Kapcsolatba léptek krakkói urakkal. akik már rendeztek ilyet”. Lubomirsky György herceg megígérte, hogy „...munkás leend a magyar tárgyak felkutatásában”. *VU*, 1860. jún. 3., 279.; jún. 10. 291.
51. A hitbizomány állapotáról: NYULÁSZINÉ, 1999. A Festetics bizottság jelentése: Bécs, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei-Vortäge, 70/1860, 1487/1860, 1662/1860.
52. Palkovics Károly az MTA elnökségének, Bécs, 8. hó. 6. 1865. MTA Kézirattár, 1288/1865.
53. Az 1854-ben megjelent Perger-féle kétkötetes, 1000 oldalas, számos gyönyörű metszettel illusztrált díszműben a Belvedere után az Esterházy Képtár szerepel mint Bécs művészeti kincseinek fő tárháza, és semmi jele annak, hogy ez valaha is megváltozhat. 1858 nyarán Gustav Kratzmann, az újonnan kinevezett igazgató az előző években elhanyagolt képtár helyiségeinek rendbehozatalára kapott utasítást. (MELLER, 1915, 187., nr. 724.) ORMÓS Utazási emlékek c. művének I. kötetében még célzást sem tesz az áthelyezésre, de a II. kötetben már említi. (ORMÓS, 1860–63.) Mikor szóba került a máriahilfi palota eladása, a herceg nem járult hozzá. A Mariahilferstrasse 73. (más számozás szerint 40.) szám alatt álló egykori Kaunitz palotát csak a herceg halála után adták el. (*VU*, 1867. III. 17, 129.) Ma már nem áll.
54. VIARDOT, 1860; HANKIS, 1928, 276. Az informátorról nincs adat, de ez nem lehetett más, mint Kubinyi múzeumigazgatói minőségében.
55. Az 1819-ben és 1821-ben Londonban és Párizsban vásárolt spanyol képeket valóban Pál herceg, de apja biztatására vásárolta. (MELLER, 1915. LXIV–LXV.) Természetesen a közreműködés ígérete a herceg részéről mindössze egy kegyes gesztus, a felvilágosítások Kratzmanntól származtak, akinek segítségét Ormós meg is köszöni művében. ORMÓS, 1865. 28.
56. ORMÓS, 1865. 27.; MELLER, 1915, LXIX.
57. ORMÓS, 1860. jun. 25. A firenzei Uffizi nyolcszögletes tribunatermét 1589-ben alakította ki Buontalenti. Medici herceg rendeletére, aki itt helyezte el gyűjteménye legértékesebb darbjait. A terem falai a mai napig hagyományosan meggyiszínűek. A firenzei példára való konkrét utalás fontos mozzanatnak tűnik, mivel a felülvilágító kiállítási helyiség nem ritkaság, már Magyarországon is létezik pl. a Nemzeti Múzeumban vagy Fejérvári Gábor eperjesi házában.
58. MELLER, 1815, 189, nr. 728. Az érdekesség kedvéért megemlítem, hogy a gyűjtemény már volt Pesten, bár ekkor bemutatása szóba sem jött. Mikor Napoleon seregei Bécsset veszélyeztették, a festményeket 1809 májusában a ládákba csomagolva hajón Pestre szállították, ahonnan csak 1810 februárjában kerültek vissza Bécsbe. A szállítás, a nedvesség nem tett jót a képeknek, komolyabb javításokra volt szükség. GARAS, 1999 117.
59. Ormós maga is számos adománnyal járult hozzá az Országos Képtár anyagának gyarapításához. De figyelmeztetése pusztába kiáltott szó, jó példa erre a Franz Xaver Messerschmidt szoborgyűjtemény megvásárlásának elszalasztása.
60. Henszlmann Toldy Ferenchez, Párizs, 1860. VI. 26., 8. levél. (HELLEBRANDT, 1915.) A szakirodalomban az a nézet terjedt el, hogy a Párizsban dolgozó archeológust az Akadémia hívta haza mint építészeti szakembert, és ő, könyvének kiadását félbeszakítva eleget tett a kérésnek. Ám levelének tanúsága szerint hazatérési szándéka ettől független.
61. SISA, 1990, 65.
62. 1854-ben Henszlmann felesége úgy nyilatkozott a hatóságoknak, hogy férjének nincs semmilyen ingó vagy ingatlan vagyona Magyarországon. (KOMARIK, 1990, 59.) Az akadémiai tagok állandó jövedelme néhány száz forintnyi díjazás volt.

63. KEMÉNY, 1992. 120.
64. HENSZLMANN, 1862., TIMÁR, 1994, 211.
65. *Pesti Napló*, 1861. máj. 30. A program a tervrajzok kiállításával egyidejűleg jelent meg.
66. A kiállítás ötlete nem veszett el teljesen. Zichy Edmund a gazdag, de fel nem állított magyar magángyűjtemények láttán már évek óta foglalkozott ezek bemutatásának gondolatával, és 1864-ben Bécsben az ő közreműködésével rendezték meg a Főrangú magyar hölgyek tárlata c. kiállítást, amelyhez maga a császárné is adott anyagot, a hagyomány szerint Szent István nejének, Gizella királynénak ékszereit. (VU, 1864., ápr. 14.) 1867-ben Pulszky Ferenc mint a Képzőművészeti Társulat elnöke elevenítte fel az ötletet, és az Akadémián bérelt helyiségekben a koronázás tiszteletére régiségtárlatot rendezett magyar gyűjtemények anyagából, képzőművészeti tárlattal összekötve. (VU, 1867. febr. 10., 68., 151.) 1876-ban Henszlmann Imre, Bubics Imrével és Szalay Imrével rendezett magángyűjteményi régiségtárlatot a Károlyi-palotában. (IPOLYI, 1876, 481–548.) De az 1860-ban felvetett eredeti ötlet nagysága és átfogó jellege már a millenniumi kiállítást idézi.
67. TÓTH, 1880. 156. Így nyilatkozott később Henszlmann is, de a nyilatkozatok idején már folyt a vita az épület stílusáról, így a közléseket fenntartással kell fogadni. A szakirodalom az Akadémia építéstörténetének feltárásakor elsősorban Henszlmann írásából indul ki, de mint tudjuk, az utólagos visszaemlékezések pontatlanok. A kétéves vitában minden szereplő a maga érdekeinek megfelelően rögzíti a tényeket. Különösen áll ez az elhivatott Henszlmannra, akít a saját emlékezete is megcsalt néha. Ha az Akadémia palotájának eddigi története c. (HENSZLMANN, 1862, TIMÁR, 1990) írásában közölt állításait apróra összevetjük a más forrásból származó tényekkel és dátumokkal, több eltérést találunk. A körülötte csoportosuló gárda – Ipolyi Arnold, Tóth Lőrinc, Kubinyi Ferenc – pedig nagy elfogultsággal kezelte a kérdést.
68. Henszlmann Párizsból Kempf Ferenc Xavér építészettel foglalkozó műtészhez levelet írt, amelyben felkérte, terjessze azt az eszmét, hogy az Akadémia francia példára fogadja be a szépművészetek osztályait is. (VU, 1860. márc. 1.; *Budapesti Hírlap*, 1860. ápr. 17.) Véleménye szerint az új osztály költségeire elégséges lenne 100–150 000 ft., melyhez támogatónak a nemességet lehetne felszólítani. (VU, 1860. ápr. 22., 201.) E kérdés Henszlmant azóta foglalkoztatta, hogy 1858-ban alaposan megismerte a francia akadémia szervezeti felépítését. (Henszlmann Imre levele Toldy Ferenchez. Párizs. 1858. márc. 6., 4. levél. HELLEBRANDT, 1915, 618.)
69. FERENCZY, 1888: Az általában megbízható tényeket elfogulatlanul közlő Pallas Lexikon szerint „ő szerezte meg herceg Esterházy belegegyezését is arra, hogy nagybecsű képtárát Bécsből Budapestre szállíttassa, s az akadémia palotájában helyezze el.” Pallas, 1893, 234. Ugyancsak DIVALD, 1917.
70. SZABÓ, 1992, 15.
71. *Pesti Napló*, 1860. okt. 26. A tervezésről és vitájáról: HAJNÓCZY, 1990; KEMÉNY, 1990. 107.; KEMÉNY, 1991.; KEMÉNY, 1992. 118.; KEMÉNY, 1996, 7–27.
72. A véleményalkotók köre karakteresen elváltak a hivatalos és az ellenzéki sajtóban. A gótikaellenesek a Sürgöny köré csoportosulnak. A pártolók a *Pesti Napló*-ban, a *Budapesti Szemlé*-ben és a *Vasárnapi Újság*-ban jelennek meg. A *Pesther Lloyd* igyekszik objektív maradni. A vita a magyar mesterek részéről ekkor már tulajdonképpen 1859 óta folyik. Lásd Bergl és Hencz gyakorló pesti építészek írásait (*Politikai Újdonságok*, 1860, 15. sz.; VU, 1860. dec. 16., 624., 1861. szept. 29., 563.) és Skalnitzky cikke. (SKALNITZKY A.: Az Akadémia épület ügyében. VU, 1859, 51 sz. és 1860. márc. 4. 116.) Kempf Ferenc Xavér már ekkor figyelmeztetett, nehogy a palota tervezésénél akarják megteremteni a nemzeti építészeti iskolát, amint azt az ifjú Skalnitzky javasolta. (*Budapesti Hírlap*, 1860. márc. 13. 693.) A magyar művészettörténeti gondolkodás számára rendkívül fontos polémiának szétgyűrűző primer és szekunder irodalma van, de senki sem vizsgálta a képtár bekerülésével való összefüggéseket.
73. KEMÉNY, 1996, 11.
74. VU, 1860. dec. 9., 613.: A középkori építészett. I. rész. Henszlmann felolvasása megjelent a Csengery által szerkesztett *Budapesti Szemlé*-ben, 1860. XI. k. 309–333.; II. rész.: 1861. XII. k. 118–149. Minő stílyben építsük az Akadémia épületét? 371–378. Akcióját Ipolyi folytatta a *Pesti Napló*-ban, 1861. febr. 28, márc. 2., 6., 9., 10.
75. HENSZLMANN Imre: A magyar akadémia épülete. Felolvasás az Akadémia közgyűlésén, 1861. jan. 27-én. Megjelent: *Pesti Napló*, 1861. jan. 31., febr. 1., 2.
76. *Sürgöny*, 1861. febr. 24. Ybl betegsége hivatkozva egy teljesen kidolgozott terv birtokában – amiből csak a költségvetés hiányzott – visszalépett. Nyílt titok, hogy nem akart Henszlmann-nal szemben versenyezni. Skalnitzky ekkor csak egy fotódokumentációt mutatott be. A bírálók kiemelik a Henszlmann által benyújtott tervek rendkívül gondos kivitelezését. Az épület homlokzati rajza előtti sztaffázsfigurákat az ismert pesti festő, Sterio Károly (1821–1862) rajzolta. Sisa József utal rá, hogy a lille-i pályázatában is dicsérték nagyszerű rajzait. SISA, 1990.
77. *Sürgöny*, 1861. febr. 10.
78. Uo. márc. 1.
79. Uo. márc. 6.
80. Uo.: VU, 1861. márc. 10., 119. A terveket Desselwffy márc. 3-án írott levele kísérte, amelyben jelenti, hogy „...az Igazgató Tanács Építészeti Bizottmánya az épület belső berendezése tekintetében határozott, s hazafias bizodalommal a hercegi képtár számára is reservált alkalmas és biztos helyiségeket.” MELLER, 1815, 187, nr. 725.

81. Dessewffy hg. Esterházy Pálnak. MTA Kézirattár RAL 770/10.; *Pesti Napló*, 1861. márc. 11. (Cs. L.)
82. *Pesti Napló*, 1861. márc. 19. Mivel a herceg az országgyűlés alkalmával Pestre jött, a köszönőküldöttségek személyesen is felkeresték.
83. MELLER, 1815, 188, nr. 726.
84. *Pesti Napló*, 1861. máj. 30.
85. *Sürgöny*, 1861. jún. 26. Majd megjelenik a lap főszerkesztője, a konzervatív KECSKEMÉTHY Aurél: Az Akadémia palotája hol? minő arányokban? minő styblen és ki által építendő? c. cikke, amely a vita személyi háttérére utal. *Sürgöny*, 1861. okt. 6.
86. Kratzmann érkezéséről: MTA Kézirattár, RAL 7871/1863; MELLER, 1815, 190, nr. 735., 736.
87. Hg. Esterházy Pál az Akadémiának, Bécs 1864. nov. 26. MTA Kézirattár, RAL 668/1864.
88. Hg. Esterházy Pál gr. Dessewffy Emilnek. Bécs, 1863. okt. MTA Kézirattár, RAL 787/1863.
89. *Pesti Napló*, 1865. máj. 31.
90. Közvetlenül ezt megelőzően köszönőküldöttség járt Dessewffy javaslatára és vezetésével Bécsben, és megköszönte a császárnak az épületre magánpénztárából adott 15 000 ft-os adományát. (1865. május 20. MTA Kézirattár, RAL 964/1865.) A küldöttség tagjai: az elnökök, 4 igazgatótanácsi tag és 4 tag. (Dessewffy, br. Eötvös, gr. Mikó, br. Sennely, Deák, Lonovics érsek, Korizmic, Lónyai, Zsoldos, Pauer.) A császár ígéretet tett arra, hogy az Akadémiát továbbra is támogatni fogja. (*Wiener Zeitung*, 1865. jún. 7., 859.) A bécsi sajtó kiemelte Deák Ferenc jelenlétét. *Wiener Zeitung*, 1865. máj. 24., 699.
91. *Sürgöny*, 1865. jún. 8.
92. *Magyar Hírlap*, 1865. júl. 9.
93. Palkovics Károly az MTA elnökségének, Bécs, 8. hó. 6. 1865. MTA Kézirattár, RAL 1285/865.
94. Hazai művészetünk és művészeink szereplése. (KELETI G.) *Pesti Napló*, 1865. júl. 14.
95. Palkovics Károly zárgondnok méltóságos csernechi és farkói gróf Dessewffy Emil urnak, az MTA elnökének Pesten. Bécs, aug. 12. 1865. Az aug. 18-i válaszában Dessewffy az Akadémia Igazgató Tanácsa nevében kinyilatkoztatta, hogy a feltételeket elfogadja. MTA Kézirattár RAL: Arany János által fogalmazott köszönőlevél az átküldésért: MTA Kézirattár, RAL 817/138.1865.
96. MTA Kézirattár, RAL 1111/1865., 1426/1865.
97. *VU*, 1865 dec. 12. 636. A megnyitó napján a Képzőművészeti Társulat műcsarnoka ingyen volt megtekinthető. A városparancsnok, Neuwirth a képtár őrzésére ekkortól 6 rokkantat biztosított. MTA Kézirattár RAL 1372/1865. A képtár megnyitását három kiadvány kísérte: Ormós katalógusa, amelyet a herceg finanszírozott; Emlékkönyv..., 1865, egy díszmű, a hercegnek szentelve, továbbá kapható volt egy 30 krajcáros kis katalógus is, német nyelven: Catalog der Gemälde-Gallerie seiner durchlaucht des Fürsten weiland Paul Esterházy von Galantha in Pest. Academie-Gebäude. Pest 1865. 2. kiad. 1867-ben.
98. *VU*, 1865. dec. 17., 648.
99. CSENGERY 1865
100. *Magyar Képzőművészt*, 1864. május 5., 72.
101. MELLER, 1815. 191. nr. 740.
102. A *VU* szerint a bécsi központ egymillió osztrák forint értékű árajánlatot tett az Akadémia Tanácsának a végleges magához váltás érdekében, de a hír alaptalannak bizonyult. 1867. ápr. 7., 166.; ápr. 14., 180.
103. *VU*, 1867. máj. 12., 232.
104. MELLER, 1815. 191. nr. 741., 742. Közben elkezdik a pottendorfi (másodlagos) képtár eladását, amely által a család gyorsan készpénzhez jut.
105. A *Times* írja: Londonban a Christie cég eladásra kínálja az Esterházy-kincseket. (*VU*, 1867, febr. 17., 80.) Az eladás májusban megtörtént, a bevétel 377 600 frank. (*VU*, 1867. máj. 19., 244.) Az eladásról: SZILÁGYI, 1994, 53.
106. *VU*, 1867. aug. 8., 412. Pulszky szkeptikus, október 2-án figyelmezteti Sir William Boxallt, a londoni National Gallery igazgatóját, hogy az Esterházy-gyűjtemény eladó. Reméli, Magyarország meg tudja venni, de ha nem, jó lenne, ha oda kerülne. egyben. London, NG 14/19. (Barkóczy István szívességéből.)
107. Felterjesztés az Esterházy képtár megvétele iránt. VKM regeszták. 1869. MTA MKI Lt. 00065.
108. Ung megye nyilakozik, hogy az itteni szolgabírák megkezdik a gyűjtést. (*VU*, 1870. febr. 6., 277.) Az Esterházy képtárra adott adományok iratai (7 db). MTA Kézirattár, RAL 1373/1869.
109. Palkovics felajánlja, hogy az összegből levonhatók lesznek a kincstár követelései, a magyar korona területén fekvő összes hercegi birtok után fizetendő öröklési és átírási díjak és más illetékek. 1868 szeptemberében Kismartonból újra kéri az ügy elintézését. MELLER, 1815. 192, nr. 744.
110. MELLER, 1815. 193, nr. 746.
111. *Pesti Napló*, 1870. máj. 25.
112. FERENCZY, 1888. Pulszkyknak a képtár megvásárlásával kapcsolatos tevékenységéről anekdotászerű történetek keringtek. A hangulat jellemzésére jó példa az az ötlet, hogy egymilliót a be nem váltott régi 6 krajcárosokból fedezzenek, amelyek értéke ekkor már semmis. *VU*, 1870. dec. 25., 675.

113. MELLER, 1815, LXXI.; PEREGRINYI, 1909. Az 1869-es pénzügyi törvény értelmében 1 osztrák forint kb. 4 frank. Bár az átszámítások bizonytalanok, Mündler becsértékét mintegy 750 000 osztrák ft-ra tehetjük.
114. H. I. interpellációja az Esterházy Képtár ügyében. TÍMÁR, 1990, 262.
115. Pulszky Ferenc jelentése a képzőművészetekről. Műgyűjtemények. 1874. VKM regeszták, MTA MKI Lt 01986. A minisztérium felterjesztése az Esterházy-képtár megvétele iránt. 1869. VKM regeszták, MTA MKI Lt 00065
116. Hekler Antal 1928-ban számba vette az ismertebb eseteket: A XIX. század második felében külföldre került – mivel a magyar állam nem áldozott rá – az európai hírű gr. Viczay gyűjtemény, a Böhm- és a Jankovich féle éremgyűjtemény. Bathhány Artúr tulajdonából Szent Margit házioltára 1868-ban 29 000 frankért kelt el Párizsban, ugyanekkor a Pulszky–Fejérváry-gyűjtemény, valamint gr. H. gyűjteménye. (HEKLER, 1928, 156.) Festetich Sámuel gyűjteményének elvesztéséről: Zichy Edmund: Miért nem virágzott fel nálunk a képzőművészet? *Fővárosi Lapok*, 1869, 1084.
117. *VU*, 1870. máj. 22., 265.
118. MELLER, 1815, 193, nr. 747
119. MELLER, 1815, 193, nr. 748.
120. MTA Kézirattár, 1500/1138/1870.; Mivel úgy tűnik, a zárgondnokság ezt nem hajlandó elismerni, a Vallás és Közoktatási Minisztérium tájékoztatást kért. Desseffy közli a tényállást: 1861-ben az Esterházy-képtár helyének tervezése az épület egészével együtt folyt, így az építési költségekből a képtárat csak szakértő bevonásával lehet leválasztani. (Pesten. 1870. dec. MTA Kézirattár RAL 1500/1138/1870.) Ezt az Akadémia egyidejű jegyzőkönyve is bizonyítja: „Kezdetben elkerülhetetlen volt a három emeletre tervezett palotát két emeletre szállítani... (amelyet később újra megemelték) bírtuk már akkor is, bírjuk most is főméltóságú hg. Esterházy Pál úr azon nagylelkű ígéretét, hogy nagyhirű és becsű képtárat, és réz- és aczélmetszvény-gyűjteményeit az akadémiai palotába fogja szállítani, és itt benn hazájában őriztetni. Már maga a gyönyörű szándék megérdemelte, hogy annak alkalom nyitassék ténnyé érlelődni. erkölcsi lehetetlenség vala tehát és vétek lett volna nem gondoskodni azon tér és helyiségekről, melyeket a gyűjtemények megkívánnak, ... ez természetesen a költségekre kihat... a képtár helyiségei egy egész emeletet igényelnek ezért a költségeket igen nagy mértékben fogják feljebb rúgani... az akadémia céljainak az egyemeletes épület is megfelelt volna, de a képtár nagysága és rangja úgy állította elő... hogy nem egy- hanem két-emeletes építmény: és ez monumentalszerű styben emeltessek...” Az 1863. június 13.-i ülés jegyzőkönyve. 23–24., CSENGERY, 1864, 114. (Végül három emeletet építettek.)
121. *Pesti Napló*, 1870. nov. 25. Tárca.
122. *Uo.* 1870. nov. 30. Az ülés résztvevői: Somssich Pál elnök, Iváckovics György jegyző, továbbá Mailáth István, Sándor Pál. A kormány részéről jelen van: Andrássy Gyula, Horváth B., Festetich György, Eötvös József, Szlávay J., Kerkápoly Károly miniszterek.
123. *VU*, 1870, dec. 4., 634.
124. ESTERHÁZY, 1901, 134. A vételár valóban kisebb volt, mint a valós érték, de nem az általában elterjedt Mündler-féle megállapításhoz viszonyítva, hanem a bécsi központ becsléséhez képest, mintegy 300 000 ft-tal.
125. *Pesti Napló*, 1870. dec. 20. Esti kiadás. Tudósítás az országgyűlés dec. 19-i üléséről. „Törvényjavaslat a hg. Esterházy féle képtár, kézrajz- és rézmetszetgyűjtemény megvásárlása tárgyában:
1. par. Galanthai Eszterházy Miklós egymillió 100 ezer osztrák értékű forinton a mellette levő kézrajz és rézmetszet gyűjtemény pedig 200 000 osztrák értékű forinton az ország részére történt megvétele helybenhagyatik.
2. par. Ez a képtár ezentúl »Országos Képtár« nevet viselendő s az ország elidegeníthetetlen javai közé sorolatik.
3. par. Szabad királyi Pest városának ezen képtár megvásárlására tett 60 000 osztrák értékű forintnyi ajánlata, nemkülönben Vas megyének nemesi pénztárából ugyanazon célra tett 2000, végre Temes megyének összesített pénztárától kirendelt egyezer osztrák értékű forintnyi ajánlataik, örök emléküül ezennel törvénybe iktattatnak.
4. par. Az 1 300 000 forintnyi vételár a Vallás és Közoktatási Minisztérium 1872-ik évi költségvetése rendkívüli kiadásai a Pest város által ajánlott 60 000 ft-ból első részletképpen fizetendő 10 000 ft. Vas megye 2000 forintnyi Temes megye 1000 forintnyi ajánlata pedig a fedezeti összegek közé felveendő.
5. par. Ezen törvény végrehajtásával a Vallás és Közoktatási Minisztérium s a pénzügyi miniszterek bizatnak meg. B. Eötvös József sk. A törvényjavaslatot kinyomtatni rendelik.”
126. *Pesti Napló*, 1871, jan. 11. Adásvételi szerződés: MELLER, 1815, 193, nr. 749. Az adásvételi szerződés szövegét közölte a pesti sajtó (*Pesti Napló*, 1871. febr. 2.).
127. Ormós Zsigmond tanulmányában (ORMÓS, 1865) az áll, hogy Pál herceg a teljes anyagból néhány gyenge és 15 rendkívüli darabot visszatartott. De ekkor már csak 8 képről tudnak, amelyek Bécsben, a herceg lakosztályában maradtak. Ezek halála után a bécsi műkereskedelembé kerültek, 68 000 ft értékben, 7 kép tehát mindenképpen elkallódott. A képekre gr. Zichy Edmund hívta fel a figyelmet a *Pester Lloyd*-ban, és erőlyesen követelte, hogy a kormány ezeket is vásárolja meg, „legalább a mienk legyen, ha nem is ingyen.” Ruysdael: Vízésés és Guido Reni; Lucretia c. képét azonnal eladták, így már csak 6 kép maradt. (*VU*, 1870. nov. 20., 609; nov. 27., 621.) Miklós herceg azonnal intézkedett, és Eötvös József az Akadémia elnökének tett ígéretéhez híven a 6 képet az Akadémiának ajándékozta. De miután a képtár ekkor már nem az Akadémia tulajdona, Eötvöshöz mint kultuszminiszterhez fordulnak, hogy intézkedjen a képek átvétele iránt. Aláírás: főtűtár, másodelnök. 1871. júl. 1. MTA Kézirattár, RAL 600/1871.

128. Pulszky Ferenc, az MNM igazgatójának jelentése a képtár (Országos Képtár) gyarapodásáról. Pest, 1872. VKM regeszták, MTA MKI Lt 01976.
129. Első ízben Koller Vilmos bécsi gyűjteményéből vásároltak 21 művet, majd egy lipcei árverésen 9 db Dürer metszetet és Rembrandt 100 forintos lapját. Továbbá vásároltak egy Ruysdael-tájképet. Majd 1872-ben betagozódott az ekkor beszercebányai püspökké kinevezett Ipolyi Arnold 60 db alkotást felölelő ajándéka is (VKM regeszták, MTA MKI Lt 01976. 01986), amelynek ónémet részét kifejezetten a fenti célok érdekében vásárolta a főpap egy augsburgi árverésen. 1873-ban. Így az Akadémián létrejött az „Ipolyi-terem” (VU, 1873. okt. 19. 506), amelyben elsősorban az Esterházy-anyagból hiányzó, itáliai trecento művek voltak láthatók. Ezzel az állomány száma 701-re emelkedett. Az 1871. jan. 30-án tartott ülésen Csengery Antal felvetette: Miután az állam megvásárolta a képtárat, mint tulajdonos, fizesse a fenntartás költségeit. Ezt eddig az Akadémia más kötelezettségei terhére viselte, többnyire közadakozási pénzből. MTA Kézirattár RAL 77/1971.
130. VU, 1881. ápr. 24., 268. A lap megírja, hogy az átalakítás feltétlenül szükséges volt, mivel az egykori felállítás teljesen nélkülözött minden szakszerűséget, sok volt a hamis kép, a hibás attribúció és el kellett tüntetni a két évszázada halmozódó durva restaurálásokat, átfestéseket. Az új kiállítás rendezője Ligeti Antal és Pulszky Károly, visszavették az OMKT bérelt helyiségeit is. Az ekkor kiállított képek száma 783. A felállítás vezérelve az időrend. VU 1881. máj. 8. 302.
131. Az anyagból Ráth Mór 1871-ben díszalbumot adott ki, amit sorozatnak szántak, de folytatása nem jelent meg. Ebben Keleti 10 művet mutat be, első helyen Murillo Mária és a kis Jézus kenyeret ad... c. képét, amely a kör alakú terem főhelyén volt látható.
132. ÉBER László: A Magyar Nemzeti Múzeum. *Művészet*, 1902. 425.
133. 1896. évi VIII. tc., beolvadás az alakuló Szépművészeti Múzeumba.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BALKAY, 1819., ENTZ, 1937=BALKAY Pál: A Kép-írásról, annak gyakorlásáról és betségéről. *Tudományos Gyűjtemény*, 1819. II. füz. 72. Idézi: ENTZ Géza: A magyar műgyűjtés történetének vázlata 1850-ig. Budapest, 1937, reprint 1997.
- BARKÓCZI, 1999=Von Raffael bis Tiepolo. Herausgegeben von István BARKÓCZI. Kiállítási katalógus. Frankfurt, 1999. Jelen tanulmány a kötetben megjelent cikk bővített változata.
- BELITSKA-SCHOLTZ Hedvig; Jankovich Miklós, a gyűjtő és mecénás, (1772–1846). Budapest, 1985.
- BÉNYEI, 1985=BÉNYEI Miklós: A művelődés feladatainak, formáinak és intézményrendszerének átalakulása a polgárosodás időszakában. In: BELITSKA-SCHOLTZ Hedvig; Jankovich Miklós, a gyűjtő és mecénás, (1772–1846). Budapest, 1985.
- BERLÁSZ, 1981=BERLÁSZ Jenő: Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802–1867. Bp., 1981.
- BUZINKAY, 1983=Buzinkay Géza: Borsszem Jankó és társai. Magyar élelapok és karikatúrák a XIX. század második felében Budapest Corvina, 1983.
- Catalog der Gemälde-Gallerie des durchlauchten Fürsten Esterhazy von Galantha zu Laxenburg bey Wien. Catalogue de la galerie des tableaux de son altesse le prince Nicolas Esterhazy de Galantha, dans son hôtel de Laxembourg. A Vienne, 1812. További kiadások 1815, 1817.
- Catalog der Gemälde-Gallerie seiner durchlaucht des Fürsten weiland Paul Esterházy von Galantha in Pest, Academie-Gebäude.. Pest, 1867.
- CHYZER, 1890=CHYZER Kornél: A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseinek története 1840–1890-ig. Sátoraljaújhely, 1890.
- CIFFKA, 1993=CIFFKA, Brigitta: L'empereur François couronné roi de Hongrie par J. P. Krafft. *Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts* 79. 1993, 49–61. 57. p.
- CIFFKA, 1999=CIFFKA, Brigitta: Die Skulpturensammlung. In: BARKÓCZI, 1999, 96-99. p. Von Raffael bis Tiepolo. Herausgegeben von István BARKÓCZI. Kiállítási katalógus. Frankfurt, 1999, 96–99.
- CSENGERY, 1864=Magyar Tudományos Akadémia Jegyzőkönyvei. MDCCCLXIII. A M. Tud. Akadémia rendeletéből közléteszi CSENGERY Antal, akad. jegyző. Első kötet. Pest, 1864.
- CSENGERY, 1865=Magyar Tudományos Akadémia Jegyzőkönyvei. MDCCCLXIII. A M. Tud. Akadémia rendeletéből közléteszi Csengery Antal, akad. jegyző. Harmadik kötet, 1865.
- Emlékkönyv, 1865=DALLOS Gyula (-d-) Herceg Esterházy Pál és az Esterházy Képtár a Magyar Tudományos Akadémia palotájában. In: Emlékkönyv a Magyar Akadémia palotájának megnyitási ünnepélyére. Budapest, 1865.
- DESSEWFFY, 1865=DESSEWFFY Emil: A Magyar Tudományos Akadémia és nemzetiségünk feladatai. Pest, 1865.
- DIVALD, 1917=DIVALD Kornél: A Magyar Tudományos Akadémia palotája és gyűjteményei. Magyarázó kalauz. Budapest, 1917.
- ESTERHÁZY, 1901=Gr. ESTERHÁZY János: Az Esterházy család és oldalágainak leírása. Budapest, 1901.
- FEJŐS, 1957=FEJŐS Imre: A Nemzeti Képcsarnok Alapító Egyesület története. *ME.* 1957 (4) 1. sz.

- FERENCZY, 1889=Dr. FERENCZY József: Pulszky Ferenc, Budapest–Pozsony, 1889.
- GALAVICS, 1981=GALAVICS Géza: A Zrinyi kirohanása téma története (Peter Krafft képe és hatása). In: Művészet Magyarországon 1830–1870. I. MNG Katalógus, Szerk.: SZABÓ Júlia, SZÉPHELYI F. György. Budapest, 1981. 61.
- GARAS, 1968=A Budai Vár egykori képgyűjteménye, Budapest, 1968. Kiállítási katalógus, írta Garas Klára.
- GARAS, 1969=Garas Klára: A Budai Vár XVIII. századi képgyűjteménye. *Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts*. Budapest, 1969, 191–206.
- GARAS 1999=Klára GARAS: Die Geschichte der Gemäldegalerie Esterházy. 101–174. p. In: Von Bildern und anderen Schätzen. Die Sammlungen der Fürsten Esterházy. Herausgegeben von Gerda MRAZ, Géza GALAVICS. Esterházy-Studien Herausgegeben von Gerda MRAZ, 1999. Wien, Köln, Weimar.
- GERŐ, 1964=Gerő László: Építészettünk kialakulása a XIX. század második felében. *Építési és Közlekedéstudományi Közlemények* VIII. 1964.
- GOROVE, 1841, LYKA 1942=GOROVE István: Temesvár. *Pesti Hírlap*, 1841. Nyárelő, 5. 377. Idézi: LYKA Károly: Magyar művészet, Budapest 1942, 95.
- HAJNÓCZY, 1985=Dr. HAJNÓCZY Gábor: Nemzeti építészettünk stíluskérdései az Akadémia székházára kiírt pályázat körüli vitában. *Építés és Építészettudomány* XVII. k. 1–2. sz. Bp., 1985, 81–98. p.
- HEKLER, 1928=HEKLER Antal: A Magyar Tudományos Akadémia és a művészettörténet. In: A Magyar Tudományos Akadémia első évszázada. Második kötet, Budapest, 1928
- HELLEBRANDT, 1815=HELLEBRANDT Árpád: Henszlmann Imre levelei Toldy Ferenchez. (MTA Kézirattár) *Akadémiai Értesítő*, Új Folyam, Budapest, 1915.
- HENSZLMANN, 1862. TIMÁR, 1990=HENSZLMANN Imre: Az akadémia palotájának eddigi története. *Kritikai Lapok*, 1862. márc. 10–23. In: TIMÁR Árpád: Budapest, 1990, 210–219.
- HOJDA, 1991=Zdenek HOJDA: Die Gesellschaft patriotischen Kunstfreunde in Prag – ihre Rolle in Kunstleben Böhmens 1796–1840. In: Central Institution in the 19th Century as an Example of National Revival in Poland, Bohemia, Slovakia, and Hungary (Seminaria Niedzickie) Krakov, 1991.
- IPOLYI, 1876=IPOLYI Arnold: Magyar Mű- és Történelmi Emlékek kiállítása. *Századok*, 1876.
- KAZINCZY, 1812=KAZINCZY Ferenc: Mesterségek. Festés, Faragás nálunk. *Hazai és Külföldi Tudósítások*, 1812 Szent György hava, 8. 1812. 29. sz. Iső félesztendő, 133. In: Kazinczy Ferenc művei, vál., sajtó alá rend., jegyz.: SZAUDER Mária. Budapest, 1979. I. 847..
- KELETI, 1868=KELETI Gusztáv: A közképtárak, mint művelődési tényezők. Széköfoglaló, felolvasott 1868 dec. 30-án. Kisfaludy Társaság Évkönyve, Pest, 1870.
- KELETI, 1871=KELETI Gusztáv: Az Eszterházy Képtár, Budapest, 1871, Ráth Mór albuma.
- KELLER, 1993=KELLER. Manfred: Die Brüder Strudel. Hofkünstler und Gründer der Wiener Kunstakademie. Wien, 1993.
- KEMÉNY, 1990=KEMÉNY Mária: Henszlmann Imre szerepe az Akadémia palotájának építésében. *Ars Hungarica*. Budapest, 1990/1.
- KEMÉNY, 1991=KEMÉNY Mária: Stílusválság vagy legitimitási válság? Egy múlt századi építészeti vita. *2000*, 1991, 3. évf. 1. sz., 57–61.
- KEMÉNY, 1992=KEMÉNY Mária: A Magyar Tudományos Akadémia Palotája. In: A Magyar Tudományos Akadémia és a művészetek a XIX. században Katalógus, Szerk.: SZABÓ Júlia és MAJOROS Valéria, Budapest, 1992.
- KEMÉNY, 1996=KEMÉNY Mária: A Magyar Tudományos Akadémia Palotájának 1861-es építési tervpályázata. In: A Magyar Tudományos Akadémia palotájának pályázati tervei, 1861. Katalógus és források. Szerk.: SZABÓ Júlia. Budapest, 1996.
- KOMÁRIK, 1990=KOMÁRIK Dénes: Henszlmann Imre „emigrációja”. *Ars Hungarica*, Budapest, 1990/1.
- KOPP, 1931=KOPP Jenő: Borsos József, 1821–1883. Budapest, 1931, 29.
- KUBINYI, 1848=KUBINYI Ágoston: A Magyar Nemzeti Múzeum. A Magyar Nemzeti Gyűlésnek tisztelettel. Pest, 1848.
- KUBINYI, 1861=KUBINYI Ágoston: A Magyar Nemzeti Múzeum képtárának lajstroma. Pest, 1861.
- Kunstwerke=Kunstwerke, öffentlich ausgestellt im Gebäude der österreichisch-kaiserlichen Akademie der bildenden Künste bei St. Anna. Im Jahre ... Wien. 1774–1849. (Katalógus sorozat)
- LIGETI, 1870=LIGETI Antal: A Nemzeti Múzeum Képcsarnokának ismertető lajstroma. A festészek rövid életrajzával. Szerk.: LIGETI Antal, a Nemzeti Múzeum képtárőre. Budán, 1870.
- LYKA, 1842=LYKA Károly: Magyar művészet, 1800–1850. Budapest, 1942, reprint Budapest, 1981.
- Magyar Nemzeti Múzeum, 1896=A Magyar Nemzeti Múzeum 1802–1895. (Írták a múzeum tisztviselői.) Budapest, 1896.
- Magyar Nemzeti Múzeum, 1902=A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene. (Írták a múzeum tisztviselői.) Budapest, 1902.
- Magyar Nemzeti Múzeum, 1992=Magyar Nemzeti Múzeum. Írta FODOR István, KOVÁCS Tibor, LENGYEL Beatrix., Budapest, 1992.

- MELLER, 1915=MELLER Simon: Az Esterházy képtár története Budapest, 1915.
- MOLNÁR, 1871=MOLNÁR Zsuzsa: Borsos József emlékkiállítás. Katalógus Veszprém, 1971. 18. sz.
- MTA Értésítője, Budapest, 1867–1889.
- MTA Évkönyvei, Budapest, 8–17 k. 1846–1889.
- Az MTA Kézirattárának katalógusai. Sorozatszerk.: F. CSANAK Dóra. Budapest, 1976.
- Museum Hungaricum excelsis regni proceribus ac ordinibus exhibitum. Budae, MILLER Jakab Ferdinánd: A' Nemzeti Gyűjtemények elintézése feltételei Magyar Ország hazafiai számára. Ford: STRÁZSAY József Alajos, Buda, 1807.
- Nemzeti Képcsarnokot Alakító Egyesület évkönyve. Második korszak. VIII–XVII-dik év. (1852–1861) Szerk. MÁTRAY Gábor
- NENDTVICH, 1876=NENDTVICH Károly: Kubinyi Ferenc és Ágoston életrajzuk. Budapest, 1876.
- NOVÁK, 1835=NOVÁK Dániel: Hajdan-Közép- 's újabbkori híres képírók, szobrászok, 's rézmetszők életrajza... Budán, 1835, XI.
- NYULÁSZINÉ, 1999=NYULÁSZINÉ STRAUB Éva: Die ökonomische Basis: Das Fürst Esterházy'sche Fideikommiß. In: BARKÓCZI. 1999. 37–47.
- ORMÓS, 1859=ORMÓS Zsigmond: Adatok a művészet történetéhez. Pest, 1859.
- ORMÓS, 1860=ORMÓS Zsigmond: Böngészet a művészet körében. A *Pesti Napló* cikksorozata, 1860. május–június. Szöveganyaga beépitve: ORMÓS, 1865.
- ORMÓS, 1860–1863=ORMÓS Zsigmond: Utazási emlékek. I–III. köt. 1860., IV–V. 1862., VI. 1863.
- ORMÓS, 1865=ORMÓS Zsigmond: A herceg Esterházy Képtár műtörténelmi leírása. Pest, 1865.
- ORMÓS, 1885=ORMÓS Zsigmond: Visszaemlékezések I.–II.–III. Temesvár, 1885.
- A Pallas Nagy Lexikona... V. k. Budapest, 1893
- PERGER, 1854=Die Kunstschatze Wien's in Stahlstich nebst erläuterndem Text von A. K. von PERGER. Herausgegeben vom Oesterreichischen Lloyd in Triest. Triest, 1854.
- PEREGRINYI Elek: Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum állagai. I. rész, Budapest, 1900.
- Pulszky Ferenc emlékére (1814–1897) Kiállítási katalógus. Szerk.: SZABÓ Júlia, LACZKÓ Ibolya és mások. Budapest, 1997.
- Műgyesület=A Pesti Műgyesület által ... kiállított művek lajstroma. Pesth. 1840–1865. (Katalógus sorozat)
- Pest-Ofner Fremdenführer. Kurzer Auskunftsbote zu den vorzüglichsten Sehenswürdigkeiten und über das Bemerkenswerthe in diesen Schwesterstädten und ihren Umgebungen. Pest, 1865.
- PIGLER, 1967=PIGLER Andor: A Régi Képtár katalógusa, Budapest, 1967.
- PYRKER Emlékkönyv. Budapest 1982.
- PROHASKA, 1991=Die Gemäldegalerie des Kunsthistorischen Museums in Wien. Wien, 1991. A múzeum története: W. PROHASKA, 11–13. p.
- PULSZKY Ferenc, 1875=PULSZKY Ferenc: A muzeumokról. *Budapesti Szemle*, VIII. k. 1875. 242–257.
- PULSZKY Ferenc, 1914=PULSZKY Ferenc kisebb dolgozatai. Sajtó alá rendezte Dr. LÁBÁN Antal. Budapest, 1914.
- PULSZKY Ferenc. 1983=PULSZKY Ferenc: Életem és korom, Budapest, 1880–82. Kiadja OLTVÁNYI Ambrus, Budapest, 1958.
- PULSZKY Károly, 1878=PULSZKY Károly: Az Országos Képtár kiválóbb művei. I. Bp., 1878. (Folytatás nem jelent meg.)
- PULSZKY Károly, 1881=PULSZKY Károly: A Magyar Országos Képtár ideiglenes lajstroma. Budapest, 1881.
- PULSZKY-TSCHUDI. 1883=Die Landes Gemälde Galerie in Budapest, vormalis Esterházy-Gallerie. Text: Italienische und spanische Meister von Dr. Hugo von TSCHUDI. Deutsche niederländische und französische Meister von Dr. Karl von PULSZKY. Publiziert unter Mitwirkung des Landes-Vereines für bildende Künste in Ungarn. Wien, 1883.
- PULSZKY Károly, 1885=Chef-d'oeuvre d'efféverie curen figurê á l'Exposition de Budapest Charles PULSZKY, Eugéne RADISITS, et Emile MOLINIOR Paris, 1885.
- PULSZKY Károly, 1888=Országos Képtár. A Képgyűjtemény leíró lajstroma. Feldolgozta PULSZKY Károly 1888. Budapest, 1888. (Több nem jelent meg.)
- RABINOVSZKY, 1951=RABINOVSZKY Máriusz: A művészeti oktatás kezdetei Magyarországon In: *Művészettörténeti Munkaközösség évkönyve* I. Budapest, 1951.
- RÓZSA, 1981=RÓZSA György: Esterházy Pál herceg képmása. In: *Művészet Magyarországon, 1830–1870*. II. Szerk.: SZABÓ Júlia, SZÉPHELYI Frank György. Budapest, 1981.
- RÓZSA, 1982=RÓZSA György: Az MTA palotája, Budapest, 1982.
- SISA, 1990=SISA József: Henszlmann Imre részvétele a lille-i székesegyház és a konstantinápolyi emléktemplom tervpályázatán. *Ars Hungarica*, Budapest, 1990/1.
- SZABÓ, 1992=SZABÓ Júlia: A Magyar Tudományos Akadémia és a XIX. századi képzőművészet. In: *A Magyar Tudományos Akadémia és a művészetek a XIX. században*. Katalógus, szerk.: SZABÓ Júlia és MAJOROS Valéria, Budapest, 1992.
- SZVOBODA, 1980=SZVOBODA Gabriella: A Pesti Műgyelet megalakulása és első kiállítása 1840-ben. *Ars Hungarica*, 1980, 2.

- SZVOBODA DOMÁNSZKY, 1994=SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella: A Pesti Műegylet. Budapest, 1994. Kandidátusi disszertáció.
- SZÉLES, 1901=SZÉLES Klára: Henszlmann Imre. Budapest, 1991.
- SZILÁGYI, 1994=SZILÁGYI András: Az Esterházy Kincstár, Budapest, 1994.
- TIMÁR, 1989=TIMÁR Árpád: Novák Dániel művészeti író. *MÉ* 1989, 1–4.
- THIEME-BECKER Allgemeine Lexikon der bildenden Künstler. XXI. Leipzig, 1927.
- TÓTH, 1881=TÓTH Lőrinc: Gróf Desseffy Emil s az Akadémia palotája. In: Vázlatok a magyar tudományos Akadémia félszázados történetéből. 1831–1881. Budapest, 1881.
- TREFORT, 1882=TREFORT Ágoston: Kisebb dolgozatok az irodalom közgazdaság és politika köréből. Budapest, 1882. Előszó, IX.
- TROLLOPE. 1838=Wien und die Oesterreichischer sammt Reisebildern aus Schwaben, Baiern, Tyrol, und Salzburg. Von Mistress TROLLOPE aus dem Englischen von Johann Sporschil Leipzig, 1838. 3. köt. in Zweiter Band, Vierundvierzigster Brief: Esterházy Gallery.
- Vázlatok a magyar Tudományos Akadémia félszázados történetéből. 1831–1881. Budapest, 1881.
- VENTURI, A.: A budapesti Országos Képtár olasz képei. *ArchÉrt.* 1900, 4–5. füzet. Budapest, 1900.
- VIARDOT, 1860; HANKIS, 1928=Les Musées d'Allemagne. Guide et Memento de l'Artiste et du Voyageur par Louis Viardot. Troisième édition. Très-augmentée. Paris, 1860. Közli: HANKISS János: Francia kritika a múzeumi képtár gyermekkorából. *Magyar Művészet.* 1928, III.
- WAGNER, 1967=WAGNER, Walter: Die Geschichte der Akademie der bildenden Künste in Wien, Wien, 1967.
- ZÁDOR Anna: Henszlmann Imre emlékezete. *Magyar Tudomány*, 1964.

FOLYÓIRATOK

(A konkrét évszámok a jegyzetekben feltüntetve.)

Allgemeine Theaterzeitung und Originalblatt für Kunst, Literatur, Mode und geselliges Leben

Budapesti Hírlap

Budapesti Napló

Életképek

Hazai 's Külföldi Tudósítások

Honderű

Kritikai Lapok

Kunstblatt. Beilage zu den Sonntags-Blättern

Magyar Hírlap

Magyar Képzőművészt

Magyarország és a Nagyvilág

Pesti Divatlap

Pesti Hírlap

Pesti Napló

Pesther Lloyd

Politikai Újdonságok

Regélő

Sürgöny

Tudományos Gyűjtemény

Vasárnapi Újság

Wiener Zeitung

2000

GABRIELLA SZVOBODA DOMÁNSZKY

DIE ESTERHÁZYSCHER GALERIE IM BUDAPEST DES 19. JAHRHUNDERTS

RESUME

Bis zum Ende des 18. Jahrhunderts war es selbstverständlich, daß Wien – wie in allen Bereichen des Lebens – auch im Bereich von Kunst und Kultur das Zentrum war. Diese Haltung änderte sich allerdings in der Zeit der Napoleonischen Kriege. Es erwachte wie in ganz Europa auch in Ungarn die Idee der Nation. Der moderne Nationalgedanke beeinflusste unmittelbar und nachhaltig auch die kulturellen Debatten. Überall in Europa begannen die Völker, deren Kulturen auf eine lange Geschichte zurückblicken konnten, ihre Eigentümlichkeiten bewußt und mit romantischer Leidenschaft wahrzunehmen. Die Pflege der nationalen Kunsttraditionen wurde ein Anliegen.

Auch in den weniger entwickelten Ländern an der Peripherie der Donau-Monarchie entstand eine Nationalbewegung. Die geistige Elite erkannte, daß es an eigenständiger Kunst mangelte, und sie empfand diesen Mangel schmerzhaft als Ausdruck kultureller Rückständigkeit. Um also in diesem Bereich aufzuholen, versuchte man, das Fundament für ein kulturelles Leben zu legen. So galt es vor allem, die nationalen Kunstinstitutionen auszubauen.

Der Nationalgedanke verbindet sich in Ungarn mit dem Streben nach Unabhängigkeit. Dadurch verstärkte sich die Bedeutung der nationalen Kultur außerordentlich. Am Ende des 18. Jahrhunderts konzentrierten sich die politischen und kulturellen Kräfte Ungarns immer stärker in Pest, und trotz aller Versuche Wiens, diesen Prozeß zu verhindern, entwickelte sich allmählich ein zweites Zentrum im Reich der Habsburger Monarchie. Innerhalb weniger Jahrzehnte entfaltete

sich eine moderne Weltstadt, in der sich das kulturelle Leben des Landes konzentrierte. Da königliche Sammlungen in Pest-Buda nicht existierten, mußte man im Interesse der kulturellen Entwicklung diesem Mangel abhelfen. Das Bestreben, die Esterházyische Bildergalerie aus Wien in die ungarische Hauptstadt zu überführen, ist in diesem Zusammenhang zu sehen, denn „...Kunsthallen und Museen gehören auch in den Hauptstädten zweiter Ordnung zum Notwendigen.“

Jedoch erfolgte der Umzug der Galerie aus der Kaiserstadt nach Pest-Buda und ihre Eingliederung in die Institutionen eines erstarkenden künstlerischen Lebens nicht ohne Hindernisse. Der zielbewußten Herausbildung einer an europäischen Mustern orientierten öffentlichen Kunstsammlung in der ungarischen Hauptstadt standen nicht nur wirtschaftliche, politische und juristische Schwierigkeiten im Wege, sondern nicht weniger die romantische Sehnsucht nach einer selbständigen nationalen Kunst. Eine Sammlung europäischer Kunst konnte allenfalls als ein Werkzeug bei der Verwirklichung dieses Vorhabens dienen und deshalb nur in zweiter Linie in Frage kommen. Bei dem Kampf um die Esterházyische Gemäldegalerie spielte deshalb die Rivalität mit Wien eine wichtige Rolle: aus rein ästhetischen Gesichtspunkten heraus wäre den Befürwortern der Übersiedlung der Sammlung Esterházy nach Ungarn eine andere Kunst vielleicht bedeutender erschienen.

Damit stellt sich die Frage: Welche Funktion sollte eine solche Sammlung eigentlich erfüllen? Lange Zeit sah man tatsächlich in ihr vorrangig ein Mittel für den Kunstunterricht und die Schulung des Geschmacks des öffentlichen Publikums mit dem Ziel, schließlich eine eigene nationale Schule der Kunst zu begründen. Allgemein war man der Ansicht, die Bilder der europäischen Schulen könnten lediglich als „belehrend und geschmacksbildend betrachtet und geehrt werden.“ Erst später trat die Idee der noch immer wirksamen Aufklärung in den Vordergrund, wonach der „Kunstgenuß“ das edelste Rauschmittel sei, das, wie die Religion, dazu angetan sei, bessernd und veredelnd auf die Menschen zu wirken und dadurch dem Aufschwung der Gesellschaft im ganzen diene. Erst in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts erkannte die ungarische Intelligenz, die von der Vorstellung, eine Rückständigkeit ausgleichen zu müssen, geleitet war, daß die Gemäldegalerie auch ein hervorragendes Mittel der nationalen Repräsentation und ein Beweis für die Entwicklung, den Reichtum und die Bildung des Landes war.

Erstmals bei Franz Kazinczy finden wir im Jahre 1812 die Einschätzung, bei der Esterházyischen Gemäldegalerie handele es sich um einen Teil des ungarischen Patrimoniums (zur gleichen Zeit erschien der „Laxenburger“ Katalog der Sammlung). Für Kazinczy ging es dabei allerdings nicht um die Frage, wo die Sammlung aufbewahrt wurde; es mag für ihn selbstverständlich gewesen sein, daß der Besitzer sie – ihrem Rang gemäß – im Zentrum des Reiches etabliert hatte. Aber diese Sicht der Dinge war nicht mehr zeitgemäß. Die ungarische Presse bedauerte wiederholt, wenn sie über die Galerie berichtete, daß sie nicht in Pest zu Hause sei. Der ausdrückliche Wunsch, sie dorthin zu überführen, wurde erstmals auf dem Landtag 1832–1836 laut, als sich die Ständeversammlung mit der Kultur Ungarns beschäftigte. Im September 1836 machte das Komitat Zala Fürst Paul den Vorschlag, „seine Bildergalerie nach Pest zu transportieren, und sie unter Wahrung der Familienrechte mit dem Nationalmuseum zu vereinigen.“ Der Fürst lehnte dies ab.

Dem weitblickenden Direktor des Nationalmuseums, August Kubinyi, ging es darum, in seinem Haus eine möglichst komplexe, vielschichtige Sammlung zu haben. Deshalb versuchte er, eine europäische Sammlung aufzubauen. 1844 wandte er sich mit der Erlaubnis des Palatins an Fürst Paul mit der Bitte, für diesen Zweck den größten Teil der Esterházyischen Sammlung zur Verfügung zu stellen. Aber Fürst Paul lehnte diese Bitte erneut ab.

Trotzdem wurde durch die bereits existierende, wenn auch sehr bescheidene Galerie dieser Anspruch wachgehalten, der sich in der Folge immer entschiedener formulierte. 1846 gab die feierliche Eröffnung der Sammlung Pyrker erneut Gelegenheit dazu: „Diese Sammlung kann nur der Kern einer schöneren und größeren, der Heimat in jeder Hinsicht würdigen Sammlung sein. Aber ist es denn wirklich unstatthaft, mit einem leisen Seufzer die mehrmals erfolglos wiederholte, brennende Sehnsucht wenigstens zum Ausdruck zu bringen: möchte doch die prächtige Esterházyische Gemäldegalerie ins Herz des ungarischen Vaterlandes, das der hochfürstlichen Familie die Mittel gab, so große Kunstwerke zu sammeln, einkehren dürfen!“ Der Zeitungsartikel wußte auch zu vermelden, daß die Advokaten in Pest nichts lieber täten, als bei der Beseitigung der einem Umzug im Wege stehenden juristischen Probleme behilflich zu sein.

Dennoch dauerte es bis die 60er Jahre des Jahrhunderts, bevor es gelang, die Frage der Esterházyischen Gemäldegalerie erneut ins öffentliche Bewußtsein zu heben. Interessanter Weise waren es zwei zur selben Zeit in Angriff genommene Projekte, die sich vereinten, und dadurch gemeinsam dazu beitrugen, daß die Sammlung endlich nach Pest überführt werden konnte. Einmal begann man zu dieser Zeit mit dem Bau eines neuen Akademiegebäudes; gleichzeitig entwickelte August Kubinyi die Idee einer grandiosen historischen Ausstellung im Nationalmuseum. Im Zusammenhang mit diesem Projekt, das schließlich doch nicht verwirklicht werden konnte, tauchte erstmals die Idee einer repräsentativen Ausstellung der Esterházy-Sammlungen in Ungarn auf.

Am 25. Februar 1861 wurde von der Akademie offiziell mitgeteilt, daß die berühmte Esterházyische Gemäldegalerie, bisher eine Sehenswürdigkeit in Wien, von der Familie Esterházy der Galerie im Gebäude der Akademie als langfristige Leihgabe zur Verfügung gestellt werden würde. Emil Dessewffy, der Präsident der Akademie, stellte in einem Brief an Fürst Paul fest, auch wenn er diese Dauerleihgabe nicht zur Verfügung gestellt hätte, hätte eine Galerie aufgebaut werden müssen; es wäre dies aber nur mit riesigen Opfern verbunden oder gar nicht möglich gewesen. Dem Fürst wurde vielfach gedankt, wobei man zugleich die hohen Erwartungen an die Wirkung, die von der Sammlung ausgehen würde, zum

Ausdruck brachte: „Die Sammlung wird den Geschmack der ganzen Nation formen. Dadurch kann sich Ungarn auch auf dem Gebiet der Kunst mit den gebildetsten Völkern der Welt messen.“

Die ungarische Hauptstadt hatte keine Räumlichkeiten, in denen die Galerie angemessen hätte präsentiert werden können. So traf es sich glücklich, daß man gerade zu dieser Zeit mit der Planung eines neuen Akademiegebäudes begann. Emil Dessewffy bot dem Fürsten an, das geplante Gebäude um ein Stockwerk zu erweitern, falls dieser seine Gemäldegalerie dort zeigen wolle. Fürst Paul gehörte selbst zu den Gründern der Akademie, seit 1853 war er zudem Mitglied des Gremiums, das die Baupläne zu beurteilen hatte. Wahrscheinlich hat er auch auf die Entscheidung, das Gebäude im Stil der Neorenaissance zu errichten, unmittelbar Einfluß genommen, denn tatsächlich wurde mehr als die Hälfte des Palastes zu keinem anderen Zweck als der Präsentation seiner Sammlung gebaut.

Zum Architekten der zwischen 1861 und 1865 gebauten Akademie bestimmte man August Friedrich Stüler (1800–1865) aus Berlin. Er legte den Festsaal in die Mitte des Gebäudes und über diesen in den dritten Stock einen runden Saal mit Oberlicht, der dem Tribuna-Saal der Uffizien nachempfunden war und dessen Wände wie in den Uffizien kirschrot angelegt wurden. Die Esterházyische Galerie wurde in den Räumen des zweiten und dritten Stockwerkes untergebracht; am Eingang der Galerieräume sah man das Wappen der Esterházy.

Im Februar 1865 erhielt Gustav Kratzmann, der die Sammlung in Wien betreute und mit ihr nach Pest umziehen sollte, die Anweisung, mit den Vorbereitungen für den Transport zu beginnen. Siebzig Kisten mit einem Gesamtgewicht von 4 000 Kilogramm trafen im Juni 1865 in Pest ein. Die Presse war begeistert: „Nicht länger ist Wien die östliche Kunststadt: diese Rolle ist an Pest übergegangen. Ab heute wird man auch von unserer Kunst, und nicht länger nur von unserem Schwert Kenntnis nehmen.“ Allerdings stellte Fürst Paul einige Bedingungen. Er erhielt alle Besitzrechte an der Sammlung zugunsten der Familie aufrecht, so daß diese auch zukünftig frei über die Sammlung verfügen und die Leihgabe auch zurücknehmen konnte. Auch verlangte er, die Sammlung müsse überall und zu allen Zeiten den Namen Esterházyische Bildergalerie tragen.

Die Präsentation der Sammlung in einem öffentlichen Gebäude bedeutete eine qualitative Veränderung. Aus einer Privatangelegenheit war eine öffentliche, eine Angelegenheit von nationaler Bedeutung geworden. Für alle Beteiligten war die Lösung, die europäischen Meisterwerke im Gebäude der Akademie zu plazieren, vorteilhaft. Fürst Paul konnte seinen Namen in einer angemessenen Umgebung verewigen, die Familie Medici, das große Vorbild, hatte Pate gestanden: die Akademie wurde durch die Galerie außerordentlich bereichert; und die Hauptstadt schließlich konnte als der Hauptfinanzier des ganzen Projekts seine Entwicklung zu einer Weltstadt – ganz in der Nachfolge von Florenz – demonstrieren.

Fürst Paul starb 1866: das überschuldete Fideikommiß des Hauses Esterházy mußte schleunigst saniert werden. Auch der Verkauf der wertvollen Bildergalerie kam in Frage. Die Sequestrations-Kommission bot dem Kultusminister, Joseph Eötvös, offiziell an, die Galerie zu kaufen. Doch wurde durch die Staatsbürokratie eine rasche Entscheidung verzögert. So begann die Familie mit Interessenten im Ausland Verhandlungen zu führen. Diese Entwicklung und der Gedanke, die Sammlung könnte Pest wieder verlassen, löste in der Akademie Besorgnis, unter der Bevölkerung hingegen Empörung aus. Schließlich war die gerade erst fertiggestellte Neubau der Akademie nur wegen der Galerie so groß konzipiert worden, und dies hatte nicht zuletzt erhebliche Mehrkosten verursacht. Die Akademie teilte denn auch mit, daß sie im Falle der Abwanderung der Sammlung eine Entschädigung von 200 000 öst. Forint verlangen werde.

In diesem kritischen Moment traf ein Mann in Pest ein, dessen Geschick es zu verdanken ist, daß es zum Ankauf der Sammlung durch den Staat kam. Es war Franz Pulszky, der neue Direktor des Nationalmuseums, der aus der englischen Emigration nach 1848 nach Hause zurückkehrte, und sich sofort in die Debatte einschaltete. Mit rhetorischem Geschick gewann er für die Sache den Finanzminister Karl Kerkápoly. Auch war ihm dabei Gyula Andrásy, der Ministerpräsident und Reichminister der Äußeren, behilflich.

Wahrscheinlich auf Vorschlag von Franz Pulszky beauftragte der Ministerrat den damals namhaften Kunstexperten, den in Paris lebenden Deutschen Otto Mündler, den Wert der Sammlung zu schätzen. Mündler kam zu dem Ergebnis, die Sammlung habe einen Wert von 2 995 000 Francs. Dies war die Grundlage für den Kaufvertrag, den die Regierung am 8. Dezember 1870 mit der Familie schloß. Der Kaiser genehmigte den Vertrag am 14. Dezember, und der Landtag ratifizierte ihn per Gesetz. Die Gemälde-, Zeichnungs- und druckgraphische Sammlung ging für 1 300 000 öst. Forint in das Eigentum des Staates über. Damit war im Jahr 1871 die Landesgemäldegalerie als eine repräsentative staatliche Sammlung entstanden.

Im Jahre 1873 wurden Pest und Ofen zu Budapest vereinigt, und die Hauptstadt entwickelte sich immer rascher. Anläßlich der Millenniumsfeier der ungarischen Landnahme (1896) wuchs die Zahl der neuen öffentlichen Gebäude besonders schnell. Im Rahmen einer Sitzung aus Anlaß der Schönen Künste (bzw. das Museum der Bildenden Künste), das auch die Nationale Gemäldegalerie beherbergen sollte. Das grandiose Museumsgebäude wurde 1906 fertiggestellt. Endlich konnten die staatlichen Kunstsammlungen, die seit fast einem Jahrhundert zusammengetragen worden waren, ihren endgültigen Platz einnehmen.

A BUDAPESTI IPARMŰVÉSZETI MÚZEUM GYŰJTEMÉNYEINEK KIALAKULÁSA, ÖNÁLLÓ ÉPÜLETÉNEK SZÜLETÉSE (1872–1897)

A magyar fővárosban létrehozandó Iparművészeti Múzeum ideája szervesen kötődött ahhoz a mozgalomhoz, melynek kezdetét az 1851-es londoni világkiállításban, célját a műipari termékek sekélyes színvonalának emelésében jelölhetjük meg. A XIX. század folyamán ugyanis a kézműipart több iparágban háttérbe szorította a gyáripar. A modern ipari termelés, a fokozott gépesítés következménye kettős volt: az új technikai eljárások soha nem látott távlatokat nyitottak az anyag és a forma adta lehetőségek kiaknázásában, másfelől mellőzték a művészi igényességet. Tartós, de alacsony nivójú tömegtermékek lepték el a piacot – létrehozásuk és díszítésük módja mechnizálódott. A század közepétől az egymást követően rendezett nagyszabású nemzetközi bemutatók kivezető utat kerestek e válságból. Igyekeztek az „iparművészet” – vagyis a szépséget, célszerűséget és minőséget ötvöző szériatermelés - életre hívására irányult. A szándék megvalósítását felkaroló társaságok alakultak, s új típusú múzeumok, ún. „iparműmúzeumok” születtek. 1857-ben – elsőként a világon nyitotta meg kapuját a londoni South Kensington (ma Victoria and Albert) Museum. Az 1862-es újabb londoni seregszemle hatására 1864-ben létrejött a bécsi Österreichisches Museum für Kunst und Industrie is. Mindkét intézmény alapvető feladatának tekintette az iparosok „eligazítását” a nagy változások révén gátlástalanul elszabadult ízléskavalkádban. Követendőként – a historizmus szellemében – a történeti stílusokat, technikákat állították a bizonytalanság jegyeit hordozó ipari termékek elé, régmúlt korok kiemelkedő művészeti emlékeivel példálózva.

Az angol főváros és az osztrák császárváros nyomán hazai nagyjaink szintén egy jól működő iparmúzeumban látták a megoldást műiparunk számos égető problémájára. Ez az elképzelés egyfelől kapcsolódott a vázolt általános európai törekvésekhez, másfelől – Magyarország sajátos helyzete miatt a nemzeti iparfejlesztés fontos momentuma volt.¹ Az új típusú intézmény szükségessége mellett elkötelezetten először Rómer Flóris régész és művészettörténész tette le a voksát. Az 1867-es párizsi világkiállításon szerzett tapasztalatai alapján, valamint a magyar műipar elmaradottsága okán vetette fel javaslatát 1868-ban. Példaként a bécsi intézmény hatására virágzásnak indult osztrák műipart hozta fel. Első lelkes támogatója a műgyűjtő Zichy Ödön gróf volt, 1871-ben azonban már szélesebb körben is visszhangra talált kezdeményezése, mégpedig az Országos Iparegyesületnél és az Országos Magyar Képzőművészeti Társulatnál. E két testület választott tagjaiból, az „ügyért buzgó férfiakból” közös, ún. „100-as vegyes bizottság” alakult.² Keleti Károly miniszteri tanácsos elnöklétével a múzeum alapítását célzó részletes tervezetet állították össze. Az új intézményt – némiképp idealista módon – a társadalom széles körű bevonásával, magánadományokból kívánták létrehozni és fenntartani. Népszerűsítő tevékenységüknek köszönhetően a Főváros Tanácsa hat évre háromezer forintot ajánlott fel elképzelésük támogatására. A pénzügyi feltételek elégtelensége utóbb azonban nyilvánvalóvá tette a bizottság számára, hogy a múzeumot csak a kormány pártfogó magatartásával, törvényhozás útján való gondoskodásával lehetséges fölláttani.

1872-ben a vallás- és közoktatási miniszter körlevele a kulturális haladás legfontosabb tényezőinek nevezte a tudományos és művészeti célú egyesületeket és múzeumokat, ezért ezek